

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

SEPTEMBER 5 • 96

1625 års klippingserie

Erik Eriksson läspe och halte

SNF på Internet!

Pris 20 kr

EFTERLYSNING

Vid en stöld från Arboga Museum den 18 juli
1996 stals 117 mynt ur museets samlingar:

Valdemar: 2 st penningar Lödöse LL grupp XVIIIB.

Magnus Ladulås: Penning LL XVIII C:4.

Magnus Eriksson: Penning Kalmar LL XXVIII:1a.

Albrekt av Mecklenburg: Penning Västerås LL XXXIII:1b.

Penning ca 1450-70: Stockholm LL XXXII:4b.

Erik av Pommern: Örtug LL 2-3.

Sten Sture d.ä.: 1/2 örtug Västerås LL 16.

Gustav Vasa: 2 öre Svartsjö 1541; Örtug Västerås 1530?.

Erik XIV: 16 öre (2 mark) 1563; 1 öre 1564; 16 öre klipping 1563.

Johan III: 8 öre (klipping) 1591; 2 öre 1573 (4 ex); 1 öre 1575 (SM 71); 1/2 öre 1578, 79, 83?, 92; Fyrk 1584 (2 ex).

Sigismund: Fyrk 1596; "Polskt mynt" 1604.

Karl IX: 4 öre 1608; 1 öre 1603.

Gustaf II Adolf: 2 öre klipping Säter/Nyköping 162?; 1 öre klipping Säter/Nyköping 162? (2 ex); 1/2 öre klipping Säter/Nyköping 1626, 27; 1 öre Arboga 1627, 28; 1/2 öre Arboga 1627; Fyrk Arboga 1627 (5 ex).

Kristina: 1 dukat 1645 Erfurt; 1 öre Säter/Avesta 1638, 44?; 1 öre 1634 (2 ex); 1/4 öre Säter/Nyköping 1636 (2 ex), 37, 16?? (2 ex).

Karl X Gustav: 1/4 öre Avesta 1655, 57.

Karl XI: 2 mark 1694; 4 öre 1669, 70, 77; 2 öre 1666; 1 öre 1667; 2 öre km Avesta 1662; 1 öre sm 1677 (2 ex).

Karl XII: 2 caroliner/1 daler sm 1718; 1 öre 1697, 1701, 10, 16 (2 ex); 1/6 öre sm Avesta 1707. 1 daler sm Kronan (2 ex), Pubblica Fide (2 ex), Wett och Wapen (2 ex), Flink och Färdig (2 ex), Iupiter, Satvrnvs (2 ex).

Ulrika Eleonora: 5 öre 1719; 1 öre km 1719 (2 ex), 20.

Fredrik I: 10 öre 1739; 1 öre 1720, 34, 42; 1 öre sm Avesta 1737, 49 (2 ex); 1/2 öre sm 1720.

Adolf Fredrik: 1/8 riksdaler 1768; 1 öre 1761; 2 öre sm Avesta 1764, 66; 1 öre sm Avesta 1761; 1 öre sm 17?1.

Gustav III: 1 riksdaler 1782; 1/6 riksdaler 1786, 88; 1/12 riksdaler 1777; 1/24 riksdaler 1779 (2 ex); 2 öre sm Avesta 1777; 1 öre km Avesta 1772 (2 ex), 1778.

Gustav IV Adolf: 1 skilling 1802, 05; 1/12 skilling 1802, 08; 1/2 skilling riksgälds 1800, 01; 1/4 skilling riksgälds 1799 (2 ex)

(Mynttorten är Stockholm eller osäker, när annat ej anges.)

Upplysningar om inbrottet eller om de stulna mynten kan lämnas till:

Polisen i Arboga, tel 0589-885 00, eller till närmaste polismyndighet.
Arboga Museum, tel 0589-142 10. Ordf. Lars D. Hamrelius, tel 0589-122 10

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

ges ut av

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

i samarbete med

KUNGL. MYNTKABINETTET

Föreningen:

Banérgatan 17 nb
115 22 Stockholm
Tel 08-667 55 98
onsdag – torsdag kl 10.00 – 13.00
Fax 08-667 07 71
E-post: snf@wineasy.se

Postgiro 15 00 07-3
Bankgiro 219-0502
Svenska Handelsbanken

Redaktionen:

Kungl. Myntkabinettet
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-783 94 00
Fax 08-411 22 14

Ansvarig utgivare:

Ian Wiséhn

Huvudredaktör och layout:
Monica Golabiewski Lannby

Manuskriptgranskare:

Lars O. Lagerqvist
Även tel 0152-200 79

Annonser och auktionskalender:

Kjell Holmberg
Tel 018-38 23 47
(kvällstid och helger)

Föreningens auktioner:

Jan Karlsson
Tel/Fax 018-54 83 42
Mobil 010-279 09 86
Minicall 0749-10 09 56

Prenumerationer:

Pris 150 kr/år (8 nr)
Medlemmar erhåller tidningen
automatiskt

Tryck:

Masterprint
Sätterri & Tryckeri AB

ISSN 0283-071X

SNF's program hösten 1996

Föreningslokalerna är öppna för medlemmar – gärna med sällskap – en torsdagkväll i månaden. Dörrarna öppnas kl 18.30.

- 18 september Bengt Hemmingsson: *Örtugsmyntningens kronologi 1448-1470.*
3 oktober Öppet hus: Bokbyttardag.
16 oktober Torbjörn Sundquist: *Sören Norby, hans tid och myntningen i Visby, Ronneby och Landskrona.*
5 november Öppet hus: Polletter. Tag med, fråga, berätta och byt.
19 november René Jessen visar och berättar om danska medaljer i sin samling.
28 november SNF's litteraturauktion.
11 december Föreningens julfest med kaffe och frågesport. Tag gärna med priser till lotteriet.

Om ej annat anges hålls mötena kl 18.30 på Banérgatan 17 nb. Tag buss nr 44 eller 54 eller T-bana till Karlaplan.

SNF's kansli

Besökstid 10.30-13.00 onsdag och torsdag.

Stängt: Midsommar - 1 september samt jul- och nyårshelgerna.

Kungl. Myntkabinettet

Fr.o.m. 1 juli i år är besöksadressen Slottsbacken 6 (efter överenskommelse). Samma telefonnummer och postadress som tidigare. Fax nr ändrat till 08-411 22 14.

Innehåll SNT 5 • 96

Sid

1625 års klippingsserie, de s.k. provmynten. Några funderingar kring äkthet, präglingsteknik och myntort	100
Polletter från Stockholms Ängkök	110
Erik Eriksson läspe och halte, LL XV:2	112
Kronbrakteater från 1240-talet	115
Jubileumsmedalj Gustav Vasa 1496-1996. Medaljnytt	116
H M Konungen 50 år – en jubileumsmedalj. Medaljnytt	117
”Carl XVI Gustaf-specien”	118
Ett gotländskt provmynt	118
Tjugo år, en månad och åtta dagar	120
Svenska Numismatiska Föreningen – nu på Internet!	120
Nytt om böcker – recensioner	122
Föreningar	124
Pressklipp	125
Utställning	125
Auktioner & Mässor	125
Byte i Avesta Myntmuseum. Personalialia	125

Omslag

Svenska Numismatiska Föreningens delegation överlämnar den 30 maj 50-årsmedaljen i guld till H.M. Konungen. Till höger om H.M. ses Torbjörn Sundquist, ordförande, Ulf Nordlind, kassaförvaltare, och den som lagt ner mycket arbete på framtagandet av medaljen, och Lars O. Lagerqvist, H.M. Konungens medaljvårdare. Foto Gabriel Hildebrand. Se även sid 118.

1625 års klippingserie, de s.k. provmynten

Några funderingar kring äkthet, präglingsteknik och myntort

Av Jan-Olof Björk

Allt sedan T G Appelgren år 1927 – i samband med försäljningen av G Cavallis berömda kopparmyntsamling – skrev de numera ofta citerade meningarna: "Dessa tre typer hava kanske präglats för att såsom prov insändas till någon överordnad myndighet"¹ här dessa mynt diskuterats, *se bild 1*. Diskussionerna intensifierades i och med den så kallade "stencildebatten"², vilken startade kort efter det att B Ahlström Mynthandel år 1977 auktionerade ut den fjärde delen av Gunnar Ekströms magnifika myntsamling. Bland mycket annat såldes ett exemplar av halvöret ur "provmyntserien"³. Upprinnelsen var att myntet någon tid efter auktionen lämnades in för äkthetsbedömning till Kommittén mot myntförfälskningar. Ganska snart kunde man urskilja representanter för de båda lägren. Yngve Almer och Ingemar Carlsson hävdade efter ett omfattande utredningsarbete, att de aktuella mynten var att betrakta som kopior. Dessa, ansåg man, var tillverkade under 1730-talet med avbildningarna i Elias Brenners år 1731 utkomna 2:a upplaga av *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum*⁴ som förebild. Man ponerade med att gravören C G Hartman (1666-1738) kunde ha haft något med saken att göra. Enligt samtida dokument skulle Hartman ha haft tillgång till en press för mynt- och medaljpräglning. Det omnämns att han skulle ha tillverkat och sålt bland annat medaljer⁵. P G Carlsson har senare framfört liknande åsikter⁶. Motparten i denna debatt utgjordes av Bjarne Ahlström och Rolf Sjöberg. Dessa menade, att myntens äkthet var odiskutabel på grund av att kunniga numismatiker i äldre tider ej förkastat dessa mynt. Man menade också, att det inte var troligt att myntkopior i koppar tillverkades under 1700-talet. Samlarnas intresse för kopparmynt under denna tid var mycket svalt och någon egentlig "marknad" för kopparmyntskopior torde ej ha existerat.

Debatten fortsätter på 1990-talet

Författaren till detta debattinlägg har haft en kluven inställning till myn-

tens samtidighet/äkthet. Å ena sidan överensstämmer myntbilderna i stort ganska väl med de reguljära hammarpräglade klippingarna från tiden. Men å andra sidan har jag observerat seriens udda karaktär ur präglingshänseende. Mynten har helt enkelt verkat för välgjorda, i synnerhet vid jämförelse med de exceptionellt usla, reguljära hammarpräglade. Ibland har andra samlare frågat vad min inställning varit. På grund av de redovisade tvivlen har jag inte kunnat ta parti för någon sida i debatten.

Under senare tid har Ulf Ottosson efter långvarigt studium av Gustav Adolfs kopparklippingar kunnat presentera "punsidentiska" sveakronor, vase och andra detaljer från mynten ur den aktuella serien, vilka enligt min mening väl överensstämmer med de ordinarie klippingarnas⁷. Med utgångspunkt från dessa nya rön och indicier enligt nedan anser jag att man kan avfärda frågan om huruvida klippingarna är samtida eller ej. *Snarare gäller det att försöka förklara dessa mynts speciella karaktär/präglingsteknik och var de kan ha präglats.*

Varför är det troligt att klippingserien 1625 inte är präglad under 1730-talet?

Det viktigaste argumentet för att klippingserien inte skulle vara präglad under 1700-talet är en gott och väl samtida uppgift. I titelbladet till Brenners 1:a upplaga av ovan nämnda bok, tryckt år 1691, står att läsa:

Med största Flijt/Möda/ och Omkästnad sammanförte/afritade/beskräfne och med Kongl. May:s nådigaste Privilegio första gången publicerade, aff Elia Brenner Med dess egen bekostnad hos hwilken alle berörde gamble Mynt in originali äre at besee.

Brenner beskriver i det därpå följande förordet hur hans passion för numismatiken och myntsamlandet växt fram:

...hwarföre iag och alt ifrån Barndomen fattat ett särdeles Behag till dess grundeliga och rätta Wetenskap/ användandes där till/ så wäl min mästa Lijfz-Tijd/ i Förscaffandet af siewfa OriginalMynten/ som och/jämte en

oförtruten Flijt/ en stoor Omkostnad dem rätt och exact att aftaga [avbilda, förför anmärkning]/...

De mynt som han inte lyckades förvärva ritade han av. Ett stycke längre fram i förordet heter det därför:

Och ändoch en eller annan för detta kunnat framtee [uppvisa] en Deel af desse wära gamla Mynt/ så har likwäl ingen hunnit till den Fullkomligheet/ hwarken till siewfa Antalet/ hwilket af mig till några hundrade Stycken af de rareste och märckwürdigste/ som aldrig förr sedt Dagliuset/ föfört är/ som och till Figurerne, dem iag alla med egen Hand med mycken Achtsamheet och Möda tecknat och afsatt.

Det har i debatten framförts synpunkter på att framför allt ettöret ur klippingserien överensstämmer för väl med Brenners avbildning. Den snett placerade kronan på myntets fränsida har tagits som exempel på detta. Den "exakta" placeringen kan vara en följd av att Brenner möjligen, genom att använda ett tunt papper och grafit, "kalkerade" av mynten före den slutliga avbildningen. Denna metod ger däremot inte tillräcklig skärpa för att återge detaljerna i myntbilderna. Så gott som samtliga kronor har därför avbildats på ett felaktigt sätt. De är dessutom genomgående av stereotyp utseende. Sist i inledningen till planschdelen nämner han något om myntkopior:

Sidst bör man weta/ at dhe suppose- rade [suspekta-falska] Mynten/ hwilka för någon Tijd sedan äre gutne/ och af en eller annan för Antique framwijses/ om hwilkas upprichtigheet [äkthet] man doch med skiäl bör draga något twijfwelsmål/ äre aldeles uthur detta Wärket uhtslutne/ på det at dhe icke må draga med sig någon misstanka öfwer dem/ som efter sine veritable Originaler här införde äre.

Det framgår av ovanstående citat att Brenner ägde eller kände till klippingseriens existens redan före år 1691. Om de vore kopior skulle de alltså ha tillverkats före detta år!

Det har hävdats i debatten att de skulle vara präglade i någon form av myntpress. Det faktum att framför allt ettörena ur serien ofta är dubbelpräglade gör det högst osannolikt att

Bild 1. Klippingsserien 1625; ettöre med "spansk sköld", halvöre och kvartsöre (fyruk), SM 169, 171 resp 172. KMK.
Foto: G Hildebrand.

de präglats i press. Även om det i praktiken kanske bara är ettöret som företer dubbelprägling⁸ skall, som tidigare debattörer varit ense om, hela serien ses som en enhet. Är en representant att anse som samtida/äkta skall de andra också anses vara det.

Ett annat indicium som talar för äkthet är det faktum att myntens samtliga kronor har eftergraverat perspektiv, se bild 1. Detta har utförts i stampen med en stickel eller dylikt. Det kan knappast ha funnits någon anledning för kopisten att först tillverka komplicerade punsar utan perspektiv, för att sedan skapa ett dylikt direkt i stampen. Mycket talar för att punsen var befintlig och användes vid den ordinarie klippingtillverkningen, se nedan.

Att representanter ur klippingsserien inte har förekommit i fynd har i debatten tolkats som att de inte skulle kunna vara samtida. Detta är riktigt såtillvida att några registrerade fynd inte har innehållit dessa mynt⁹. Det är dock inte troligt att alla fynd, om ens en bråkdel, har registrerats/inlösts. Särskilt inte under 1600- och 1700-talen, då den myntade metallen oftast representerade ett högt värde. Av de bevarade mynten framgår att några mycket väl kan ha legat i jorden i åtskilliga år¹⁰.

Hur kan man förklara de olika klippingstypernas speciella karaktär?

De olika karaktärerna har naturligtvis sin förklaring i skilda präglings-tekniker. De *reguljära* handpräglade klippingarna från år 1624 till 1627 är traditionellt hammarpräglade, se bild 2. Understampen, vilken var *plan* och försedd med negativ, spegelvänd gravur av myntets fränsida, var fixerad vid något fast underlag, som kunde uppta de stora krafter som uppstod i präglingsögonblicket. Fränsidans myntyta är därför oftast plan. Enligt min mening *kan* understampen ha varit så stor att *fler än en myntbild* fått plats¹¹. Detta skulle kunna förklara det faktum att det förekommer mynt med två parallella myntbilder. Fördelen var uppenbar; man sparade materiel eftersom en större understamp bör ha haft längre livslängd. På denna tilläts man att i större utsträckning "fumla" med de små myntämnena. Många klippingar har kraftigt snedcenterade fränsidor, jämför ettöret på bild 2. Om understampen varit lika stor eller bara något större som de planerade mynten skulle dessa trillat över stampens kant innan präglingen. Något avtryck som markerar understampens kant har jag veterligen aldrig sett

på någon hammarpräglad klipping. Man kan därför anta, att understampen varit betydligt större än myntämnet. Den likaledes graverade överstampen var förmodligen utformad som en traditionell stamp, det vill säga lös stålång med *runt tvärsnitt*. Stampens präglingsyta var av *konvex* form. Detta framgår av det bevarade myntmaterialet. Om man ponerar med en plan överstamp som inte legat dikt an mot myntämnet, bör vibrationerna ha varit mycket kraftiga även om man kanske inte höll stampen direkt mot handen, utan troligen via tång. Schablonmässigt kan man kanske säga att de snedriktade krafterna/hammarslagen neutraliserades vid användandet av konvexformad stamp. Ytterligare en fördel med denna stampform kan ha varit att präglings uppstod vid lägre krafter. Givetvis blir de centrala delarna av myntbilden bättre utpräglad på bekostnad av de perifera. Dessutom bör livslängden på en rund och konvex stamp ha varit längre än för en liknande av plan och kvadratisk form. Sammanfattningsvis kan man säga att överstampens utformning var väl anpassad till traditionell hammarprägling.

Det är inte uteslutet att man parallellt under vissa perioder använde

varianter av denna präglingsteknik. Mängden myntad koppar sattes i främsta rummet, medan präglings-teknik och kvalitet var av underordnad betydelse. Exempel på sådan teknik kan vara att man hammarpräglade direkt på valsade och utskurna tenar, före utklippningen. Vissa mynt tycks uppvisa tecken på detta. Vid prägling på ten blir myntens konvexa sidor parallella med tenens längdriktning. Sidorna som utklippts blir följaktligen raka och vinkelräta mot tenens längdriktning.

Det har gjorts gällande att man använt graverade handsläggor (!) som "överstamper"¹². Om så skulle varit fallet borde rimligen inte några av dessa klippingar vara dubbelpräglade med cirka en millimeters parallell förskjutning. Kraften i "andra slaget" har i princip varit lika stor som i det första¹³. Denna typ av präglingsdefekt är inte sällan förekommande. I sammanhanget kan man fråga sig; vilken myntpräglare var så träffsäker? Mynten vittnar om att förhållandet snarare var det motsatta. Kan inte den graverade släggens studsat? Jo, men inte med så stor kraft.

De aktuella mynten ur 1625 års klippingsserie är inte hammarpräglade. Reliefen är högre och hela myntbilden är väl utpräglad. Det är uppenbart att präglingskraften varit betydligt större då dessa tillverkades. Som en följd av detta har man kunnat använda sig av plana präglingsytor på såväl under- som överstamper. Stamparna har haft, också till skillnad från de reguljära myntens, kvadratisk präglingsyta. Och åtminstone överstampen har kunnat fixeras i kvartsvärvs intervall. Detta återspeglas på mynten, eftersom de förekommer som såväl lik- och motvända som höger- och vänstervända. Det opräglade myntämnet måste också ha kunnat fixeras i rätt läge, ty man ser aldrig dessa klippingar snedpräglade. I själva verket är till exempel sköldens sidor på ettöret alltid parallella med myntets kanter. Stamparnas form tycks vara avsedd för "maskinell" prägling.

En annan viktig detalj att lägga märke till, oftast på ettörena, är den tidigare nämnda dubbelpräglingen. I bland har fler än två kraftiga slag format myntens bilder. Intressant att notera är att båda sidorna på ett och samma mynt kan vara dubbelpräglade. Kanterna på dessa klippingar är alltid mer eller mindre buktiga. Formen är uteslutande konvex. Det stora präglingsstrycket gjorde att metallen mellan stamparna expanderade vin-

kelrätt mot dessa. Expansionen var naturligtvis större mitt på myntets sidor än vid dess hörn. En annan anledning till den karaktäristiska formen kan ha varit viktjustering av myntämnena, framför allt i hörnen. Denna aspekt på formen kanske har större berättigande vid prägling av mynt i ädla metaller. Möjligen är de avklippta hörnen en följd av präglings-tekniken. Antag att man använde ett kvadratisk rör eller dylikt, monterat på den kvadratiske (!) understampen för att fixera myntämnet i rätt läge före präglingen. Vid placeringen av myntämnet i röret underlätade det säkert om ämnet var något "justerat" i hörnen.

Vissa antaganden har gjorts om att klippingsserien skulle vara tillverkad i släggverk vid myntverket i Säter¹⁴. Dessa teorier kan jag inte utan vidare acceptera. Det finns mycket som talar för att så inte är fallet.

Var är det sannolikt att punsar och stamper tillverkades?

Två alternativa platser föreligger där punsar och stamper till de reguljära klippingarna kan ha tillverkats

Stockholm måste sedan länge ha haft minst en egen gravör. Denne hade naturligtvis stor erfarenhet av att tillverka punsar och stamper avsedda för silver- och guldmynt. Han bör rimligen varit bunden av traditioner och teknik beträffande myntning i ädelmetall. Jag tänker då närmast på gravymanér. Mynt av ädelmetall från tiden före och omkring år 1625 har oftast flacka myntbilder. Detta, som man konstaterar, beror främst på mera yligt graverade stamper. Myntbilderna är också ovanligt rika på detaljer och text, till exempel flera omskrifter etc¹⁵. Möjligen kan man hävda att denna stil återspeglar den bakgrund eller parallellsyssla gravörerna vanligen hade, nämligen guld- eller silversmide. Andra kännetecken är bland annat de plana och kvadratiske stamperna som användes vid präglingen av alla de ädla klippingmynten.

Man kan bara spekulera i om Säter hade en egen gravör mellan åren 1624 till 1627, som sysslade med klippingmyntningen. Det som talar för att så var fallet är enligt min mening de synnerligen enkla myntbilderna. Dessa innehåller endast det absolut nödvändigaste. När det gäller ettöret pryds åtsidan av regentens initialer, de tre sveakronorna samt årtalet. Frånsidan upptar bara dalavapnet och valören. Kronan ovan vapnet är för övrigt identisk med sveakro-

norna, se bild 2. Bildelementen är dessutom utformade på i princip enklaste sätt. Också dessa detaljers höga relief skvallrar om en oerfaren gravör. Koppar är en hårdare metall än ädelmetallerna. Ändå är kopparmynten djupare graverade. Punsarna verkar även ha varit grövre stukna. Stampformen, som både är cirkulär och konvex, avviker också från det traditionella i Stockholm.

Utifrån detta resonemang vill jag påstå att punsarna och stamparna avsedda för de reguljära hammarpräglade klippingarna är tillverkade i Säter/Nyköping.

Visserligen är det känt att den förste gravören i Säter anställdes sent under år 1628¹⁶. Han anställdes av myntmästaren Marcus Kock, eller möjligen av dennes ställföreträdare i Säter, Tobias Cleinau, för att gravera valsar till rundmynten. Det nya valsverket uppfördes under Kock år 1627 efter det att förre myntmästaren Gillis Gillisson Coyet d y fått sparken. Antagligen ville Kock ha sin egen personal i Säter, varför han lät den förmodade äldre gravören, med flera, lämna myntverket tillsammans med Coyet. Detta antagande ter sig korrekt vid en jämförelse mellan klippingarna och de följande rundmynten. Gravörstilen på de mer skickligt graverade och detaljrika rundmynten skiljer sig markant från klippingarna. Jag har inte funnit en enda gemensam puns. Detta faktum styrker tesen om att gravören ogärna släppte i från sig sina verktyg och punsar.

När det gäller den omdiskuterade klippingsserien tyder mycket på att stamparna tillverkades i Stockholm.

Punsarna, däremot, är sannolikt graverade i Säter. Antagande bygger på att punsidentiska sveakronor, vase med mera, vars punsar enligt resonemang ovan bör vara tillverkade i Säter, förekommer på de reguljära klippingarna. Punsen för sveakronorna var troligen befintlig, ty vad fanns för anledning att tillverka en ny puns utan perspektiv, för att sedan gravera ett direkt i stampen?

Fanns möjligheten och tekniken att präglade den omdiskuterade klippingsserien i Stockholm?

Vid denna tid – i sviterna efter "det andra Älvsborgs lösen" – led Sverige fortfarande av brist på silver att förmynta. Sedan år 1617 hade myntverket i praktiken gått på "halvfart". Under år 1625 myntades en blygsam upplaga av ettören i silver, vilka i dag är mycket sällsynta. Således fanns både resurser i såväl personal som

maskiner och utrustning. Detta faktum, liksom konungens starkt uttalade önskemål om mynta den vid Stora Kopparberget fortsatt producerade kopparen samt förse marknaden med behövliga skiljemynt, talar för att *en viss* kopparmyntning, kanske av försöks- eller testkaraktär, kan ha ägt rum i Stockholm. Denna hypotes skulle kunna förklara präglingsstekniken varmed mynten tillverkats.

I Stockholm existerade troligen två typer av präglingsmaskiner/tekniker. De mindre silvermynten är antagligen tillverkade genom traditionell hammarpräglning. Den oregelbundna stämpelställningen samt den relativt lilla myntytan tyder på detta. De större silvermynten, däremot, är förmodligen präglade i någon form av fallverk. Detta antagande grundar jag bl a på den oftast regelbundna stämpelställningen. Stämpelställningen behöver i och för sig inte vara regelbunden för att mynten skall anses ha präglats enligt denna metod. Om stampen var rund och ej fixerad i ett speciellt läge på annat vis, blir stämpelställningen allt annat än regelbunden. Men det är framför allt myntens storlek och relativt goda utpräglning som talar för att de är tillverkade i fallverk. Att de större silvermynten skulle vara hammarpräglade, oberoende av lös eller fixerad överstamp, bedömer jag som uteslutet. Slaggverket, vilket nämns som möjlig präglingsmetod för klippingserien, introducerades så vitt man känner till under 1700-talet¹⁷. Dessutom uppvisar slaggverkspräglade mynt karaktäristiska kännetecken. Jämför med 1- och 2-öre SM: dessa är ofta, för att inte säga alltid, partiellt svagpräglade.

Någon myntpress fanns ej i Sverige vid denna tid. De första togs i bruk först under drottning Kristinas senare regeringsår och då för medaljpräglning¹⁸. Veterligen är Karl X Gustavs riksdaler 1654 den första mynttypen präglad enligt denna metod.

Under år 1625 bör det förmodade fallverket ha varit tillgängligt för myntproduktion, ty inga större mynt från Kongl. Myntet i Stockholm är kända från detta år.

Vad kan vara orsaken till att man präglade den speciella klippingserien?

Vid myntverket i Säter hade man präglat kopparklippingar för hand sedan år 1624. Svårigheterna vid produktionen av det nya kopparmyntet var mycket stora, vilket bland annat gav mynt av oregelbunden vikt

Bild 2. Sveriges första reguljära kopparmynt präglade i Säter. Fyrk 1624 och ettöre 1625. Privat ägo. Foto: G Hildebrand.

och tvivelaktigt utseende. Det var först under september nämnda år som tillverkningen kom igång i blygsam skala. Problemen fortsatte dock, av vilka kan nämnas snidverkets (skärverkets) bristande funktion, ej färdigställda byggnader och redskap samt brist på vatten¹⁹. I början av mars år 1625 togs det nya slätvalsverket i bruk. Men redan tidigt på morgonen den första dagen i maj inträffade den stora katastrofen. Nio människoliv gick till spillo när Ljusteråns kraftiga vattenflöde, till följd av den snabba snösmältningen, tog med sig hela myntverket inklusive garhyttorna, smedjorna etc²⁰. Det skulle dröja mer än fyra månader innan myntningen fick någon nämnvärd volym. Men svårigheterna skulle fortsätta, i princip ända till valsverkspräglingen introducerades, för den hårt prövade Gustav Adolf och hans personal vid Myntet. Den mer kvalificerade personalen vid myntverket, och då tänker jag särskilt på gravören med eventuell medhjälpare, bistod troligen inte de ditkommande knektarna vid uppröjningsarbetet efter översvämningen. De var säkerligen inte heller särskilt "användbara" hos de inhyrda timmermännen vid återuppbyggnaden.

Man kan bara spekulera i var dessa personer gjorde bäst nytta och vart de tog vägen/fick order om att bege sig under återuppbyggnadsskedet.

En av orsakerna till klippingseriens tillkomst kan vara arbetsbrist vid myntverket i Säter i samband med

översvämningen och den därpå vidtagna återuppbyggnaden av myntverket. Då kan man anta att den förmodade gravören och eventuellt ytterligare någon person fick order att bege sig till Myntet i Stockholm. Kanske för att lära av eller bistå de mera yrkeskunniga kollegerna. På så vis kunde man behålla personal i nyckelfunktioner anställda under driftstoppet. Det kunde kanske vara svårt att återanställa personal med sådan kompetens.

Av källmaterial framgår att Coyet fick oräkneliga klagomål på för låg produktion, samt kanske i detta sammanhang viktiga, klippingarnas utseende och vikt. Ironiskt nog kanske katastrofen gav den utskälde Coyet en chans att visa att han kunde präglade vackra klippingar med föreskriven vikt. Det kan inte uteslutas att serien är en försöks- eller testpräglning. Mer om denna teori nedan.

Är det sannolikt att klippingserien 1625 är präglad i fallverk i Stockholm?

Personal vid Myntet i Stockholm hade, historiskt sett, icke obetydlig erfarenhet att präglade klippingar. Vid ett flertal tillfällen under femtio år, 1562 till 1612, präglades klippingserier i silver och guld, se bild 3. Hedemoraklippingarna 1521-22 och svartsjöserien från år 1543 oräknade, vilka har mer oregelbundna former än de övriga. Gemensamt för samt-

liga av de övriga och den omtalade klippingsserien är, för det första, att de har något slag av kantmarkering. Vanligen utgörs den av en enkel ram, men även mera avancerade former förekommer, bårder till exempel. För det andra har de mycket snarlika plantsformer. Kanterna är mer eller mindre konvexa. Vanligen är buktningen störst mitt på sidorna. Också utgåvorna från myntverken vid Gripsholm, Kalmar, Nyköping och Vadstena samt åboklippingarna, från åren 1556-57, visar exempel på detta utseende. Dock kan klippingarna i ädelmetall av naturliga skäl vara en aning mer viktjusterade. Det framgår av ädelmetallklippingarna att tekniken för att fixera stamper och myntämnen var känd redan då dessa präglades. Mynten ur den aktuella klippingsserien från år 1625 har ytterligare en gemensam nämnare med de ädla syskonen: den kvadratiske och plana stamptypen varmed de präglats. Det synes mig därför högst sannolikt att klippingsserien är präglad med samma präglingsmetod i *Stockholm*. Dessutom företer den nästföljande år präglade guldklippingen, 10 mark 1626, samma karaktär och präglingsmetod. Tekniken och kunskapen bör således ha funnits i behåll även år 1625.

Sannolikheten för att Säter skulle ha varit myntort för klippingsserien är obefintlig. Det omfattande källmaterialet ger inget belägg för att man skulle ha experimenterat med släggverk, eller fördenskull fallverk, i Säter²¹. I själva verket var Coyet ingen innovatör. Han var dessutom mycket upptagen, både före och efter översvämmingen, med att åstadkomma rimliga produktionsnivåer. I stället planerades redan under hösten år 1625 för det kommande valsverket, vilket var klart för drift april 1626.

Ej heller Nyköping är aktuell som myntort, ty myntningen kom i gång först efter halvårsskiftet 1625. Präglingsmetoden man använde var traditionell hammarpräglning. Men ganska snart övergick man till valsverkspräglning. Detta skedde runt årsskiftet 1625-26²².

När under 1625 är det troligt att klippingsserien är tillverkad?

De första klippingarna saknade ram runt myntbilderna. Först någon gång under andra halvåret 1625 präglades de första mynten med ram, *se bild 4*. Framförallt ettöret av denna typ är mycket vanlig, medan typen med ram förekommer mycket sparsamt. Av Ottossons studier kan man kon-

statera att kronorna på dessa båda klippingstyper förekommer "punsidentiska". Det är dessutom samma puns som använts till mynten i den omdebatterade serien²³. Dock har man, som tidigare anförts, direkt i stamparna graverat perspektiv till kronorna. Det är därför mycket som talar för att punsen var *befintlig* när den användes för den aktuella klippingsserien.

Punsens "användningskedja" bör ha sett ut ungefär som följer. Åtminstone fram till sommaren år 1625 bör de vanligen förekommande, hammarpräglade klippingarna utan ram ha tillverkats. Om den förmodade gravören tog med sig sina verktyg och punsar till Stockholm i samband med översvämmingen i Säter bör den omdebatterade klippingsserien vara tillverkad någon gång under sommaren. Det eftergraverade kronperspektivet talar också för att myntningen knappast var av permanent karaktär. Gravören bör därför ganska snart ha återvänt till Säter. Han tycks ha haft med sig punsen, ty de reguljära hammarpräglade klippingarna med ram, vilka är efterföljare till dem utan, kan också uppvisa denna kronotyp. Det är möjligt att den aktuella klippingsserien med ram blev stilbildare för de efterkommande klippingarna. Mer om detta nedan.

Är mynten ur klippingsserien provmynt eller reguljära?

I första rummet kan man antagligen betrakta klippingsserien 1625 som en *test- eller försökspräglning* utförd av Coyet i Stockholm. Om serien initierades av Coyet själv är av naturliga skäl oklart. Dokumenten etc från Myntet i Stockholm avseende denna tidsperiod är tyvärr sparsamt förekommande och ofullständiga. Vissa års räkenskaper saknas helt. Det troliga är dock att myntningen blivit utförd på direkt order från Gustav Adolf eller någon av dennes ombud.

Man kan urskilja två huvudsakliga syften. Klippingsseriens tillkomst kan sannolikt ses som ett led i utvecklingsarbetet inför en ny och förbättrad präglingsmetod vid kronans myntverk i Säter. Vi vet, att detta arbete ledde fram till valsverkspräglingen. Nybyggnationen för denna produktion påbörjades under hösten 1625. Beslutet om investeringen bör därför vara fattat under sensommaren samma år. Man får förmoda att ansträngningarna för att åstadkomma ett fungerande *präglingsvalsverk* inte medgav något utrymme för experimenterande med andra prä-

lingsmetoder. Under och efter denna tid är det därför inte troligt att den aktuella klippingsserien är tillverkad. Det andra syftet skulle kunna vara att stilla behovet av skiljemynt, som rimligen bör ha uppstått efter driftavbrottet i Säter. Mot bakgrund av det relativt stora antalet bevarade exemplar bör upplagan ha varit relativt stor. Den icke regelbundna stampställningen tyder också på detta. Dock tycks det som om man bara använt sig av ett enda stammpar till respektive valör. Detta och, återigen det eftergraverade kronperspektivet, kan styrka att präglingen var tillfällig och primärt av försökskaraktär. De präglade mynten släpptes förmodligen också ut i cirkulation. Det fanns rimligen ingen anledning att kassera en relativt stor mängd vackra mynt som dessutom höll något så när rätt vikt. Nästan alla bevarade exemplar skvallrar om att de cirkulerat i den allmänna rörelsen. Av en del exemplars hårda slitage att döma tycks de ha cirkulerat åtskillig tid. Trots att klippingarna avlystes som giltigt betalningsmedel år 1626²⁴ representerade de ett värde. Det är allmänt känt att icke giltiga mynt, både förr och senare, cirkulerat som metall.

Sammanfattningsvis är det alltså inte troligt att serien var avsedd som provmynt i klassisk mening. Det vill säga för uppvisning och godkännande. De kan snarare betraktas som försöks-, test- eller rent av "tillfällighetspräglingar", för att använda T G Appelgrens ord. Man kan betrakta präglingsarna som stilbildare för de kommande klippingarna, både för de hammar- och valsverkspräglade. Jag tänker då på ramen och kronorna med perspektiv, *jämför bild 4*.

Varför utformades ramen på ettöret som en sköld? Ramens funktion som skydd mot "giriga fingrar" verkar långsökt. Även om kopparmynten var värdemynt så var kopparen ingen dyr och eftertraktad metall. Till yttermera visso utfärdades den 9 juni 1625 ett *Mandat om kopparmynts tillverkande och dess bruk efter vigten*²⁵. Bland annat angavs att betalningar i kopparmynt över 3 öre skulle vägas. Bakgrunden till detta mandat var självklart klippingarnas ojämna vikt. Ramen på klippingmynt av ädla metaller kan däremot vara ett viktigt skydd mot metallstöder. Företeelsen att rama in myntbilder har i Stockholm och annorstädes därför gamla anor.

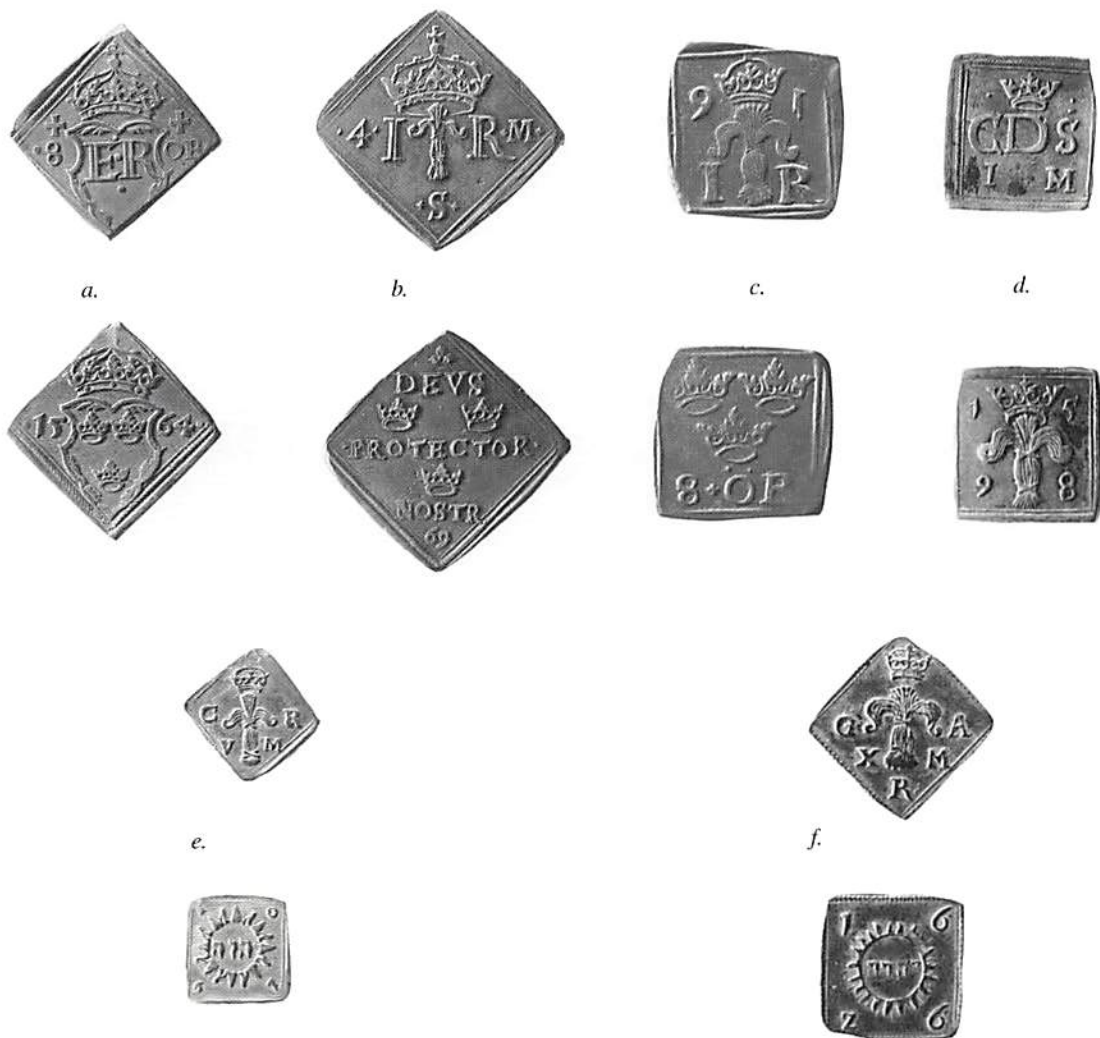

Bild 3. Silver- och guldklippingar präglade i Stockholm..

a) Erik XIV	8 öre 1564	(SM 52)	
b) Johan III	4 mark 1569	(SM 124)	
c) Johan III	8 öre 1592	(SM 137)	
d) Karl (IX), hertig	1 mark 1598	(SM 16a)	endast präglad på Gripsholm.
e) Karl IX	5 mark 1610	(SM 12)	guld
f) Gustav II Adolf	10 mark 1626	(SM 8)	guld

Jfr centrering, plants- och stampform med kopparklippingarna på bild 1. Privat ägo. Foto: I Krantz, B Ahlström Mynthandel AB.

Möjligen betraktade någon i Stockholm, med rätta, Dalarnas landskapsvapen i form av de korslagda pilarna som ett vapen i heraldisk mening. Som ett sådant borde det ramas in i en sköld. Kanske har de mindre bemedlade kollegerna i Säter sedan feltolkat eller förenklat den heraldiska skölden till en enkel, kvadratisk ram.

Kan klippingserien vara identisk med provet "af en ny stämpel med ränder"?

Jag vill även ta tillfället i akt att presentera en ny tolkning av de numera ofta citerade²⁶ breven från Gustav Adolf i Riga till kompanistyrelsen i Stockholm. Båda antas vara skrivna den "12 oktober" år 1625. Men av brevens innehåll framgår för det för-

sta att de är skrivna vid olika tidpunkter. Stiemstedt anmärker också på detta i en not²⁷. Han upplyser läsaren om att det första brevet "måhända" är något äldre än det andra och troligen infört i Riksregistraturet av misstag under 12:e oktober. Det första brevet har bland annat följande intressanta innehåll²⁸.

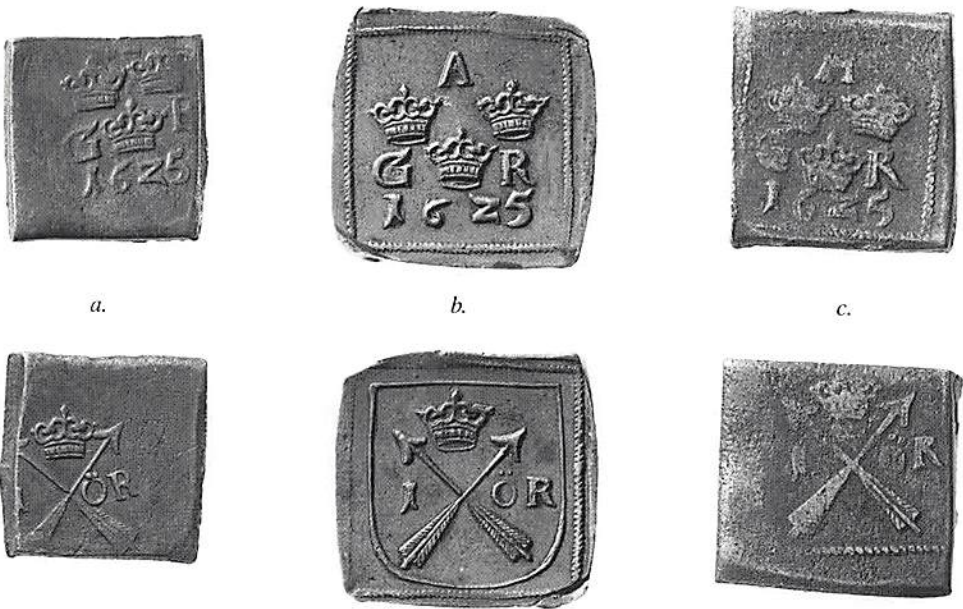

Bild 4. Ettöre klipping 1625. Tre olika typer i kronologisk ordning (?).

a) Säter	hammarpräglad utan ram	krontyp E, enl Antikören aukt 16, 1995.
b) Stockholm?	fallverkspräglad? med ram	krontyp E, eftergraverat perspektiv.
c) Säter	hammarpräglad med ram	krontyp F (även med typ E!).

Mynt a och c privat ägo, b KMK. Foto: G Hildebrand

...efter såväl Vår som Kompaniets stat mestadels står på kopparen och denna hålles i föga pris, och det intet bättre finnes än kopparmyntet, derföre skulle Kompanistyrelsen alfarligen se uppå det Myntet vid Säter hade sin gång, till att stoppa den penningenöd som å färde vore...

Motsvarande stycken i det *andra* brevet har följande lydelse²⁹.

Vi förnimme det kopparen, som var högt stigen tillbakars, nå åter skall vara uppstigen i Hamburg till 85 R:dr allaredan för fem veckor sedan och troligen att skola stiga högre. Utur Spanien hafve Vi visse aviser det han är mera begärlig och högre i pris, än som någonsin tillförne varit hafver. Vidare heter det: Huru ock kopparen kunde uppslå så vidt, att I kunde få 150 daler för skeppundet af plåtkopparen, då akte Vi bäst att uti tid förhandla 1, 2 eller 3,000 skeppund... och förmode Vi att I härvid göre all eder flit, såsom ock att med all åhaga skaffa oss den tull Vi af Kompaniet till krigssakernas utförande accorderat hafver utan dröjsmål.

Av citaten framgår att kopparpriset hade hunnit stiga så mycket mellan det första och andra brevet, att det kunde bli aktuellt att sälja kopparen i form av så kallade ungerska plåtar i stället för att mynta metallen.

För det andra har breven också *olika slutliga adressater*. Det första brevet är, i likhet med det andra, ställt till Kompanistyrelsen i Stockholm men med vidarebefordran till myntverket i Säter. Det andra brevets slutmål var med största säkerhet Nyköping. Detta brev har bland annat följande intressanta innehåll beträffande myntningen:

Efter som I Oss för någon tid sedan en prob af en ny stämpel med ränder och tämmeligen nått slaget tillskickat hafven, så behagar Oss samma mynt väl och kunne väl lida det I handlen med samma myntesvenner på 6 daler eller mindre för skeppundet, allenast att de göra sig på folk så fast, att de kopparen så mycket nöden fordrar eller fördelen tillåter förmynta kunna helst i tuörestycken, till att skynda sig med myntet och att vinna omkostnad.

Det är lätt att förstå kungens entusiasm över den vackra prägel, i synnerhet vid en jämförelse med de tidigare (hammarpräglade) han förmodligen blivit föresvisad. De översända mynten var sannolikt valsverkspräglade ettören. Ty dessa är nämligen de enda valsverkspräglade klippingarna från 1625 som har ram (halvöret saknar ram). Gustav II

Adolf har också önskemål om att det i stället (?) skulle präglas tvåören.

Låt oss anta att brevet var myntningspersonalen i Nyköping tillhandla någon gång under november 1625. Då vidtog tillverkning av punsar, valsar, eventuellt justering av skär- och slätvalsverken samt präglingsvalsverket. Det är rimligt att anta att tvåörena därför kunde börja tillverkas i början av år 1626. Dessa tvåören, *se bild 5*, är följaktligen relativt vanliga.

Brevet kan för övrigt inte ha varit avsett för Säter, ty valsverkspräglingen kom inte i gång förrän under april 1626. Då berättar Peter Kruse, vilken var ståthållare, "att han i Coyets frånvaro passat på att prova snid- och tryckverken och funnit det förra onyttigt, ja till och med skadligt, ty det gav sju lispund skrot på ett skeppund avverkning. Dessutom blevo tenarna så hårda i snidverket, att de sprungit av i tryckverket. Det sistnämnda trodde han däremot skulle bli till stor nytta, fast det ännu icke kommit riktigt i gång"³⁰.

Det första och tidigaste brevet, vilket hade slutlig mottagare vid myntverket i Säter, ger följaktligen ingen information om valsverksprägligen.

Dock kan det tyckas så vid en första anblick. De i detta sammanhang intressanta styckena citeras nedan:

...och att myntet måtte artigt och väl tryckas, efter som det Vi hafve bekommit; hvar det ännu något bättre jemkas, det måste enkannerligen Govert Silentz tillhållas att slå myntplåtarna jemndragne efter sin visse tolk och icke göra dem enastädes vekare än annorstädes, deraf myntet olika till vigten, såsom märkas kunde af de stycken som nu återsändas, hvilken mest deraf komme, att plåtslagaren intet flitigt tillsäge eller ides göra sig det omak, att plåtarna midt uppå blefve med ändarne jemndragne; och så framt det icke ändrades då vore bättre, att den delen af plåten afslös och icke komme på myntet, än att det skulle vanställas.

Föreståndaren för garmakeriet, Govert Silentz, skulle alltså se till att smida myntplåtarna med tillräcklig jämnhet så att de kunde "artigt och väl tryckas". Det vill säga så att *slätvalsningen* (tryckningen) av plåtarna kunde ske på ett riskfritt sätt och slutresultatet inte skulle "vanställas" till vikt och utseende. Som en följd av ovan redovisade tillverkningssteknik får fortsättningen i det citerade brevet en förklaring:

...godt att det handlades med de myntesvännen, ...att de slå tuörestycken, fastän något ökas skulle på omkostnaden; men ettörestycken och halförestycken vore bäst att slå på det andra sättet till att spara omkostnaden.

Myntplåtarna, som skulle bli myntämnen avsedda för tvåöresklippingarna, skulle alltså slätvalsas. Efter slätvalsningen klipptes myntämnen ut ur tenen eller plåten, varefter de hammarpräglades. "Det andra sättet" innebar att man klippte ut myntämnen direkt ur den smidda plåten, *utan* föregående slätvalsning. Detta innebar självklart att "omkostnaden" för tvåörena blev högre; den utgiften tog man enligt brevet igen på ett- och halvörena. Vid studium av tvåörens daterade 1625 förefaller det som om flertalet har en jämnare yta på de opräglade partierna³¹, medan de lägre valörena har en orolig och grövre ystuktur.

Kontentan av de båda breven blir att det första avser hammarprägling i Säter. Präglingen av ett- och halvörens samt tvåörens utfördes på smidda respektive slätvalsade myntämnen. Det andra brevet behandlar valsverkspräglingen i Nyköping och är avsånt betydligt senare än det för-

Bild 5. Ettöre klipping 1625, valsverkspräglad i Nyköping. Var det ett sådant mynt som Gustav II Adolf hade fått för utlåtande, när han i oktober år 1625 skrev: "...en prob af en ny stämpel med ränder och tämmeligen nått slaget..., så behagar Oss samma mynt väl"? Tvåöre klipping 1626, valsverkspräglad. Denna valör önskade han myntad i stället för ettöret. Privat ägo. Foto: G Hildebrand.

ra. Arkivstudier bör kunna ge klarhet i, när under hösten 1625 prisstegringen på koppar inträffade.

Den aktuella klippingserien har, mot bakgrund av ovanstående tolkning, således inget med dessa båda omtalade brev att göra. Däremot talar mycket för, vilket tidigare anförts, att seriens tillkomst står att finna under sommaren 1625.

Kommentarer

Den omtalade klippingserien, *SM nr 169-172*, är förmodligen präglad i någon form av fallverk i Stockholm under försommaren år 1625. Syftet med denna test- eller försöksprägling torde ha varit att förbättra kopparmynten. Gustav II Adolf, och även allmänheten för den delen, uttalade ofta avsky över de illa präglade klippingarna. Troligen var det främst utpräglingen och den ojämma vikten som skulle förbättras genom ny teknik. Driftavbrottet i Säter, till följd av översvämningen den 1 maj, spelade antagligen kungen i händerna. Härigenom frigjordes personal som, för

man förmoda, var relativt van vid myntning i koppar och hade tillgång till erforderliga verktyg. Stockholm hade under hela detta decennium ledig produktionskapacitet. Dessutom var Gillis Gillisson Coyet myntmästare i både Säter och Stockholm. Ett rimligt antagande till att försökspräglingen inte blev "reguljär" kan vara den gissningsvis låga produktions-takten. Präglingsmetoden var sannolikt utvecklad för ädla metaller. Sådana mynt är vanligen ej tillverkade i kopparmyntens massupplagor. Vid denna tidpunkt, innan valsverkspräglingen av rundmynt kommit i gång, hade Gustav II Adolf således att välja mellan antingen stor produktion av illa präglade klippingar eller en liten tillverkningsmetod med bättre tekniskt utförande. Beslutet var naturligtvis lätt, särskilt mot bakgrund av det ekonomiska läge landet var i. Man kan kanske säga att beslutet konfirmerades den 9 juni genom "Mandat[et] om kopparmynts tillverkande och dess bruk efter vigten"

[kursiv av författaren]. Trots den låga produktionstakten ligger det i sakens natur att antalet mynt som präglades vid detta test- eller försök bör ha varit relativt stort. Eftersom de dessutom var välpräglade och höll föreskriven vikt släpptes de troligen också ut i cirkulation. Det vittnar slitaget på många av de bevarade mynten om.

Till sist vill jag tacka herrar Y Almer, B Hemmingsson och B Tingström för värdefulla synpunkter samt K Jonsson och I Wiséhn för fotoanvändning.

Noter

¹ N F Boberg auktionskatalog nr 5, noten nedtill s 12.

² Följande skriftliga inlägg i "stencildebatten" har genomgått inför denna artikel:

Almer Y, Carlsson I

Angående de s k provmynten 1625 (4 sid), Laxå 19/11 1978.

Almer Y, Carlsson I

Sätters ettöre 1629 och klippingen med spansk sköld i Gustaf Rålamb's myntbeskrivningar (2 sid), 1979.10.07.

Almer Y, Carlsson I

De s k provmynten 1625, sammanfattning och kompletteringar av tidigare framförda synpunkter (19 sid) jämte beskrivningar och teckningar av kron typer (2 sid) och Bilaga 1: Tillägg beträffande myntkopior (1 sid) samt Bilaga 2: Försäljningar av ett-, halv- och kvartsöre 1625 (3 sid), 17/3-1980.

Ahlström B, Sjöberg R

Provmynten 1625, ett genmål (5 sid), odaterad (1980).

Almer Y, Carlsson I

De s k provmynten 1625, en replik (17 sid + 5 sid avbildningar) jämte Bilaga: *Jämförelse mellan Brenners bilder av klippingar och de avbildade mynten* (sid I-VI), odaterad (1980).

Ahlström B, Sjöberg R

Provmynten 1625 (5 sid), Stockholm i april 1981.

Almer Y, Carlsson I

De s k provmynten 1625, en slutreplik (7 sid), den 22 maj 1981.

Almer Y, Carlsson I

Avslutande sammanfattning (1 sid), Laxå 22 juni 1981.

Almer Y, Carlsson I

Tillägg om de s k provmynten 1625 (1 sid), 4 mars 1982.

³ BAa 14:71, år 1977. Exemplet är identiskt med halvöret, nr (5) i sammanställningen.

⁴ Elias Brenners corpusverk *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum...* finns i två upplagor. Den första är tryckt i Stockholm år 1691 (finns även i faximil utgiven av Rediviva år 1972),

Fakta om de i dag kända exemplaren

1 öre 1625 SM 169

Nr	Ägare/proveniens	Vikt	Stampställn	Kvalitet
1	Antell (Ant 608) <i>ex Stiernstedt, 1880 (Sti 1138)</i> <i>ex Snoilsky, 1878 (Sn 605)</i> <i>ex Fröling, 1857</i>	27,32 g	likvänd	1/1+
2	Avesta myntmuseum <i>ex Cavalli, 1927 (Cav 22)</i> <i>ex Oldenburg, 1898</i>	26,33 g	motvänd	1
3	Göteborgs hist. museum <i>ex Strokirk, 1872</i>	27,12 g	likvänd	1?/1, (ej fyndkaraktär)
4	KMK	27,93 g	likvänd	01, <i>se bild 1</i>
5	LUHM	26,01 g	motvänd	1) (1?/1, (ej fyndkaraktär)
6	Riksbanken <i>ex Levin, 1894</i>	25,33 g?	*	1/1+
7	UUM	*	*	1/1+
8	Privat ägo <i>ex Antikören 16:165, 1995</i> <i>ex Antikören 6:176, 1988</i> <i>ex Ahlström 37:334, 1988</i> <i>ex Privat ägo</i> <i>ex Hirsch/Hesselblad, 1954</i> <i>ex R Green, Chicago, 1 may 1953, nr 759</i> <i>ex R Cederlund</i>	28,45 g	motvänd	1+
9	Privat ägo <i>ex SNF nov 1967 (Å)</i> <i>ex Hirsch 1:254 (Å)</i> <i>ex Svensson (SS 1984)</i>	27,68 g	motvänd	1/1+
10	Privat ägo? <i>ex Hirsch lager 52:267, 1967</i> <i>ex Hirsch lager 24:65, 1960</i> <i>ex Hirsch lager 19:69, 1959</i> <i>ex Holmberg 136:598, 1926</i> <i>ex J Holmblom</i> <i>ex C Hjelm</i> <i>ex Bukowski aukt 125, 1899</i> <i>ex CJ Nordqvist</i>	*	*	1/1 ?

Eventuellt kan exemplar (9) avse KMK:s utbytestexemplar. Detta exemplar kan således vara utbytt mot S Svenssons i så fall vackrare exemplar.

1 öre 1625 SM 170

1	KMK <i>ex Svensson (SS 1985)</i> <i>ex Cavalli, 1927 (Cav 23)</i> <i>ex Hallborg, 1897</i> <i>ex Ljungholm, 1880</i>	27,77 g	vänstervänd	(1), "rund", uthamrad
---	---	---------	-------------	-----------------------

Det kan inte uteslutas att uthamringen skett under eller efter år 1629, i samband med att klippingmynten blivit avlysta som giltigt betalningsmedel. Detta förfarande syftade då troligen till att komma undan den inlösningsavgift om 15 daler per skeppund som mandatet föreskrev³².

1/2 öre 1625 SM 171

1	Antell (Ant 624) <i>ex Stiernstedt, 1880 (Sti 1145)</i> <i>ex Snoilsky, 1878 (Sn 612)</i>	12,42 g	högervänd	1+
2	KMK <i>ex Bukowski aukt 125, 1899 (?)</i> <i>ex CJ Nordqvist (?)</i>	14,05 g	likvänd	01, <i>se bild 1</i>
3	KMK <i>ex Bukowski aukt 115, 1898</i> <i>ex JFH Oldenburg</i>	14,14 g	vänstervänd	1+

4	UUM	12,68 g	*	(1), korroderad
5	Privat ägo <i>ex Ahlström 14:71, 1977</i> <i>ex Ekström</i> <i>ex SNF, dec 1964</i> <i>ex Svensson (SS 1986)</i> <i>ex Cavalli, 1927 (Cav 24)</i>	14,05 g	högvänd	1+01
1/4 öre 1625 SM 172				
1	Antell (Ant 628) <i>ex Oldenburg, 1898</i>	6,78 g	motvänd	1+01
2	KMK	6,70 g	likvänd	1+01, <i>se bild 1</i>
3	KMK <i>ex Bukowski aukt 106, 1897 (?)</i> <i>ex O Hallborg (?)</i>	7,68 g	högvänd	01
4	Privat ägo? <i>ex Hirsch 2:353, 1970</i> <i>ex Cavalli, 1927 (Cav 25)</i> <i>ex Nordqvist, 1899</i> <i>ex Levin, 1894</i> <i>ex Bukowski aukt 24, 1886</i> <i>ex Nyholm/Bovie</i>	5,35 g	likvänd	(1), korroderad

KMK:s exemplar (2) eller (3) är troligen identiskt med S Svenssons (SS 1987).

Förkortningar:

KMK	= Kungl Myntkabinettet, Stockholm.
LUHM	= Lunds Universitets Historiska Museum.
NM	= Numismatiska Meddelanden I-, Sthlm 1873 -
SM	= Sveriges Mynt, 1521 - 1977, Stockholm 1976, författad av B Ahlström, Y Almer, B Hemmingsson.
SNF	= Svenska Numismatiska Föreningens auktioner.
SS	= Inventarienummer i katalogen över S Svenssons samlingar.
UUM	= Uppsala Universitets myntkabinett.
(Å)	= Åtterop.
*	= Uppgifter som av olika orsaker inte gått att få fram inför denna artikels publicerande.

medan andrautgåvan trycktes i Stockholm år 1731.

5 Lindgren 1956, s 50 ff.

6 Jfr Carlsson 1988.

7 Ottosson 1988 (AnA 6, s 20 ff. "Punsidentiska" bokstäver.

Ottosson 1995a (AnA 16, 1995), s 25. "Punsidentiska" sveakronor.

Ottosson 1995b (MT nr 5/6-95) s 47. I artikeln redogör Ottosson för att halvöret (SM 171) och tvåöret (SM 108) har "punsidentiska" vasar.

8 Jrf avbildning i BAa 37:337, år 1988.

9 Jfr SML, nr 1-8, 1982-1995.

10 Jfr Ahlström/Sjöberg 1988 (SNT 3•88), s 58 ff, avseende halvöret ur Uppsala universitets myntkabinett och fyrken som såldes på M C Hirsch myntauktion 2:353, år 1970. Dessa exemplar är identiska med halvöret nr (4) resp fyrken nr (4) i sammanställningen.

11 Ottosson 1994a (MT nr 2-94) framför liknande tankar.

12 Ottosson 1994a (MT nr 2-94) s 18, Ottosson 1994b (MT 8/9-94) s 12 samt Ottosson 1995a (AnA nr 16, 1995) s 22.

13 Ottosson 1995a (AnA nr 16, 1995). Halvöret 1625 på "Bonusbilden" s 98 uppvisar kraftigt dubbelprägling på åtsidan. Lagg också märke till avtrycken från åtsidestampens konturer. Den har varit cirkulär och konvex.

14 Ottosson 1995a (AnA nr 16, 1995), s 23.

15 Jfr bland annat Gustav II Adolfs markmynt, SM 41-66.

16 Norberg 1940, s 49 ff.

17 Swab, s 71 ff, *The Ottonde Capitlet - Om Skilje-mynts präglingen*.

18 Vänligen meddelat förf av Lars O Lagerqvist.

19 Norberg 1940 s 42 ff, Hemmingsson 1995 s 5 ff.

20 Norberg 1940, s 45, Sti 1864 s 79 ff, 83.

21 Hemmingsson 1995. Av dennes omfattande arkivstudier framgår att det var hammar- resp valsverksprägling som utfördes i Säter och Nyköping. Problemen med dessa präglingsmetoder belyses ofta i källorna.

22 Hemmingsson 1995, s 10 och 21.

23 Ottosson 1995a (AnA nr 16, 1995), s 30. Här redogörs bland annat för vilka mynt som har "punsidentiska" sveakronor med den omdebatterade serien 1625. Krontyp E (utan perspektiv) förekommer på såväl ett- som halvören och på mynt, både utan och med ram, under år 1625:

Typ 3:11 1/2 öre 1625 utan ram

Typ 4:14-17 1 öre 1625 " "

Typ 9:23 1/2 öre 1625 med ram (XR)

Typ 12:33 1 öre 1625 " " (XR)

24 Sti 1864, s 97 ff.

25 Sti 1864, s 81 ff.

26 Hemmingsson 1995 s 19 ff, Ottosson 1988 (AnA nr 6, 1988) s 21 ff, Widjestrand 1995 (MT nr 5/6-95) s 42 ff.

27 Sti 1864, s 86.

28 Sti 1864, s 86.

29 Sti 1864, s 86 ff.

30 Norberg 1940, s 48.

31 Jfr BAa 46:262, år 1992.

32 Jrf Sti 1864 s 97 ff, Widjestrand 1995 (MT 5(6-1995) s 42.

Källor och litteratur

Ahlström B, Almer Y, Hemmingsson B: *Sveriges mynt 1521-1977*, Stockholm 1976. (SM)

Ahlström B, mynthandel AB: *Myntauktioner nr 14, 37, 46, 1977, 1988 resp 1992.* (BAa)

Ahlström B, Sjöberg R: *Provmyntet 1/2 öre klipping 1625 - SM 171*, SNT 3•88. (Ahlström/Sjöberg 1988)

Antikören mynthandel: *Myntauktioner nr 6, 16, 1988 resp 1995.* (AnA)

Appelgren T G, Tudéer L O Th: *Förteckning öfver Antelliska myntsamlingen i Helsingfors del I-III*, Helsingfors 1906-1936. (Ant)

Björk J-O: *Valsverkspräglingen av Gustav II Adolfs kopparmynt - tillverkningsteknik och resultat*. SNT 3•95. (Björk 1995a)

Björk J-O: *Ett omtalat halvöre Säter 1628 - hur avfall blir övningsmaterial åt en nyanställd gravör*. SNT 6•95. (Björk 1995b)

Boberg N F, mynthandel:

Auktionskataloger nr 5-9 avseende *Gustaf Cavallis samling av kopparskiljemynt*. Redigerad av T G Appelgren, Stockholm 1927. (Cav)

Brenner E:

Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum..., första och andra upplagan tryckt i Stockholm år 1691 resp 1731 (Br). Finns även i facsimil med kommentarer av E. Nathorst-Böös och N. L. Rasmusson, utgiven av Rediviva år 1972.

Carlsson P G:

"Provmynnten 1625" ej präglade 1625 – kort översikt av analys. Stencil, 2 s, daterad Norrköping 14 okt 1988. (Carlsson 1988)

Carlsson P G:

Hammarpräglade kopparklippingar i ny belysning. Nordisk Filateli, dec 1993. (Carlsson 1993)

Cederlund Anny T:

Förteckning över framlidne R L Cederlunds samling svenska mynt, Chicago sept 1947 (original i författarens ägo)

Green R:

Convention sale 1-2 maj 1953. Central States Numismatic Society, Chicago 1953

Hallborg O, Hartman R W:

Utkast till beskrifning öfver Gustaf II Adolfs och Christinas kopparmynt..., Stockholm 1883. (NM (HH))

Hemmingsson B:

Myntningen av kopparklippingar 1624-1627. SNT 1*96 s 4, 2*96 s 28.

Lindgren T:

Jubelriksdalen 1721, NNÄ 1956. (Lindgren 1956)

Mynttidningen:

Utgiven av myntinformatören m. (MT)

Norberg P:

Sätters garmakeri och myntverk. NNÄ 1940. (Norberg 1940)

Ottosson U:

Gustav II Adolfs klippingar, Antikören auktion (AnA) 6, 1988. (Ottosson 1988)

Ottosson U:

Sveriges första kopparmynt är klippingarna 1624-1627. – Men hur tillverkades de?, Mynttidningen (MT) nr 2 - 1994. (Ottosson 1994a)

Ottosson U:

Säter i Dalarna, en gång Sveriges största myntort! Mynttidningen (MT) nr 8/9 - 1994. (Ottosson 1994b)

Ottosson U:

Gustav II Adolfs kopparklippingar. Antikören auktion (AnA) 16, 1995. (Ottosson 1995a)

Ottosson U:

Ny systematisering av en hel myntgrupp! – Kan ge många nya svar! Mynttidningen (MT) nr 5/6 - 1995. (Ottosson 1995b)

Sahlin C:

Valsverk inom den svenska metallurgiska industrien intill början av 1870-talet, Stockholm 1934.

Serrestam S:

Modeller av tre myntpräglingsmaskiner. SNT 1*90. (Serrestam 1990)

Serrestam S:

Präglingsmetoder. Myntgalleriets lagerkatalog 10, Svenska kopparmynt, 1994. (Serrestam 1994)

Stiernstedt A W:

Om kopparmyntningen i Sverige och dess utländska besittningar. Stockholm 1864. (Sti 1864)

Stiernstedt A W:

Beskrifning öfver svenska kopparmynt och polletter, del I, Kopparmynt, Stockholm 1871. (Sti 1871)

Swab A:

Avesta Kronobruk 1723. Nytryck av Jernkontoret och ingår i dess bergshistoriska skriftserie som nr 19, Arlöf 1983. (Swab)

Svensk Numismatisk Tidskrift:

Utgiven av Svenska Numismatiska Föreningen, SNF. (SNT)

Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen:

Utgiven av Kungl Myntkabinettet. Nr 1-8, mellan 1982-1995. (SML)

Tingström B:

Svensk numismatisk uppslagsbok, tredje upplagan, Stockholm 1972. (SNU)

Tingström B:

Avesta myntmuseum, Uppsala 1995. (NM XXXIX)

Widjestrand H:

Det omdiskuterade ettöret 1625 med spansk sköld... och dess två mindre "system", halvöret och fyrken 1625. Mynttidningen (MT) nr 5/6 - 1995. (Widjestrand 1995)

Wittrock G:

Svenska Handelskompaniet och kopparhandeln under Gustav II Adolf, Uppsala 1919.

Wolontis J:

Kopparmyntningen i Sverige 1624-1714, Helsingfors 1936.

Auktions- och lagerkataloger från firmorna: H Selling, H Bukowski, D Holmberg, T G Appelgren, N F Boberg etc samt Stockholm och Göteborgs staders bokauktionskammare. □

Polletter från Stockholms Ångkök

Ångkök och folkkök kallades offentliga av kommunerna eller av välgörenhetsföreningar anlagda eller understödda matinrättningar, vilkas uppgifter var att förskaffa den fattigare befolkningen en god och närande mat och enkel kost till billigast tänkbara pris. Maten, som bereddes i stor skala och helst medelst ångkokning, utportionerades till spisning på stället samt för avhämtning. I synnerhet tog de fart i Tyskland (där det första ångköket inrättades 1849 i Leipzig), senare öppnades sådana 1866 i Berlin.

Det första ångköket i Sverige an-

lades i Göteborg 1858 och den 10 januari 1859 öppnades ett i Stockholm i huset nr: 82 på Regeringsgatan. Tillströmningen var i början mycket stor, men avtog hastigt och inrättningen ägde ej länge bestånd. Enligt direktionens tillkännagivande serverades där varje dag en portion soppa av ett halvt stöps rymd jämte sovel med potatis eller grönsaker, dessutom ett mjukt bröd av hälften vetemjöl och hälften skrädd rågmjöl, alltsammans till ett pris av 25 öre riksmünt. Kommer därtill en mugg öl eller porter (spritdrycker tillhandahölls ej), så uppgick kostnaden för en

middag till 30 à 35 öre. På 1880-talet inrättades i Malmö ett mycket anlitat ångkök, och under samma årtionde anlades två sådana i Stockholm, det ena anlagt på Kungsholmen av grosshandlaren L O Smith, vilket sedan flyttades till Sundsvall. Hösten 1891 öppnades tre sådana under prins Carls överinseende ställda ångkök, ett vardera på Östermalm, Södermalm och Kungsholmen, med en filial där, vilka under några år var talrikt besökta men upphörde i slutet av 1890-talet.

Det öppnades ett nytt folkkök år 1901 på Norrlandsgatan 29 som

1.

2.

3.

4.

5.

7.

8.

6.

9.

Stockholms folkköks förlagsaktiebolag, i vars styrelse prins Carl var ordförande och förberett sedan mer än ett par år tillbaka. Själva matsalen var ljus och rymlig och delad i två avdelningar, en mindre för serveringen och en större för gästerna och rymde 120 personer. De av gästerna som hade brätton kunde hämta sina portioner vid disken.

Fullständiga middagspolletter erhöles för 35 och 40 öre. För 40 öre erhöles oxstek med makaroner och äppelsoppa, eller kalvstek med potatispuré och äppelsoppa, för 35 öre erhöles kokt fläsk med potatispuré eller makaroner och köttsoffa; i middagspolletterna ingick bröd och måltidsdricka. På torsdagarna upptog matsedeln endast ärter och fläsk samt pannkaka med lingon för 35 öre. Dessutom fanns 10 öres polletter för öl, kaffe, te och choklad, liksom även för frukost eller aftonspisning. Till exempel gällde tre 10 öres polletter för kaffe, två smörgåsar med ost samt en portion fläskkorv. För 20 öre erhöles soppa med kött eller fläsk samt måltidsdricka. Ett glas öl kostade 5 öre och en brödportion 2 öre.

Under krisären i slutet av första världskriget 1917-1919 var tre stora ångkök av Stockholms livsmedelsnämnd inrättade i fd Nürnbergs bryggeri vid Högbergsgatan på Södermalm.

Följande polletter har använts, alla av mässing och med Sporrongs nyare stämpel på fransidan:

Fig 1. I bäge upptill: *Stockholms* nedtill *Folkkök*, vid kanten en slät ring och repslinga. Rund 29 mm.

Fig 2. *Stockholms / Folkkök*, vid kanten en slät och pärlrand med avhuggna hörn. Rektangel med avhuggna hörn. Rund 29 mm.

Fig 3. I bäge upptill: *Stockholms* nedtill *Folkkök*, vid kanten en slät ring och delvis synlig repslinga. Vårig kant 29 mm.

Fig 4. I mitten en urstansad triangel med hörnen rundade, vinkelställt uppåt: *Stockholms Folkkök* nedtill en ros med sidoprydnader, vid kanten en triangelformad pärl och slät rand. Triangel med rundade hörn 33 x 35 mm.

Fig 5. *Stockholms / Folkkök*, vid

kanten en rektangulär slät och pärlrand med avhuggna hörn. Oval 21 x 31 mm.

Fig 6. I mitten en rund urstansning, upptill i bäge: *Stockholms* nedtill *Folkkök*, vid kanten en slät ring och repslinga. Rund 29 mm.

Fig 7. *Södra / Folkköket*, däromkring en uppåt avsmalnande åttkantig rand, vid kanten en åttkantig rand. Åttkant 28 mm.

Fig 8. I mitten en urstansad fyrkant, upptill *Södra* nedtill *Folkköket*, däromkring en uppåt avsmalnande åttkantig rand, vid kanten en triangelformad rand. Triangel med rundade hörn 28 x 31 mm.

Fig 9. *Södra / Folkköket*, däromkring en uppåt avsmalnande åttkantig rand, vid kanten en triangelformad rand. Triangel med rundade hörn 28 x 30 mm.

Litteratur

Nordisk Familjebok.

Aftonbladet 1891 (Tyskt), 1901.

Illustrerad tidning 1859.

Börje Rådström

Erik Eriksson läspe och halte, LL XV:2

Av Kjell Holmberg

Erik Eriksson, "läspe och halte", son till Erik Knutsson och därmed i rakt nedstigande led ättling till Erik den helige, valdes till kung 1222 eller 1223 endast 4-5 år gammal. Han efterträdde därmed Johan Sverkersson, som avled barnlös efter endast sex år på tronen. Erik Eriksson kom att sitta på tronen fram till sin död 1250, med undantag för perioden 1229-1234.

Eriks regeringstid blev mycket dramatisk. Under den tid han var omyndig kung styrdes landet av ett riksråd som innehade den verkliga makten – i konungens namn. År 1229 gjorde en medlem av detta råd, Knut Holmgerrson länge, uppror med stöd av folkungapartiet och avsatte Erik, som tvingades fly till Danmark. Knut avled dock redan 1234 och Erik kunde återta sin krona. Vid sin sida hade han jarlen Ulf – en i högsta grad märklig konstellation, eftersom Ulf varit jarl även under Knut länge och alltså aktivt stött den person som genom uppror avsatte Erik. Ulf förblev rikets näst mäktigaste man fram till 1247-48, då han förlorade sitt ämbete till den kände Birger jarl. Detta hade naturligtvis samband med det uppror som folkungarna gjorde 1247 och som kraftfullt slogs ned av Birger, men också med det faktum att Birger under 1240-talet successivt stärkt sin ställning. Ulf avled 1248. Huruvida Birger erhöll jarlämbetet i samband med Ulfs död eller redan 1247 är väl inte helt klarlagt. Birger var Erik Erikssons svåger och aspirerade sannolikt själv på kungakronan. Kung blev han emellertid aldrig. När Erik avled barnlös den 2 februari 1250 påstås Birger ha varit på korståg i Finland. När han återkom till Sverige var redan hans son Valdemar som ju på modernet var av kunglig ätt – vald till Sveriges konung. Numera anses korståget möjligen ha ägt rum tidigare – men faktum kvarstår, jarlen blev inte kung. Birger förblev dock i praktiken landets mäktigaste person fram till sin död 1266.

Numismatiskt är 1200-talets första hälft mycket intressant. I SNT 4/5 1992 sammanfattar Kenneth Jonsson Götalandsmyntningen åren 1196-1250. Det är slående hur många typer som numera kan attribueras till Erik Eriksson. T.ex. visar Jonsson, med ledning av ett litet skattfynd från

Fig 1. Götaländsk penning med krönt huvud och inskriften ERICVS REX.

Unikt mynt från Skörtingefyndet

Kyrkesviken i Ångermanland, hur hans tidigare tes (NM 34) att LL XIII präglats av Erik Eriksson och inte av Erik Knutsson, nu styrkts ytterligare. Det torde knappast råda någon tvekan om att Jonssons slutsatser är riktiga. Författaren har nyligen i NM 40 dessutom argumenterat för att typerna med kyrka (byggnad) respektive fågel knappast kan vara utgivna av Knut länge, utan även dessa bör vara präglade under Erik Eriksson. Flera typer verkar ha utkommit parallellt, och man kan ju spekulera i om flera myntorter än Lödöse kan vara aktuella. Vi vet ju att redan under Erik Erikssons efterträdare, Valdemar, präglades mynt efter götäländsk mynträkning i såväl Lödöse som Örebro. Att t.ex. Skara påbörjat myntning redan vid denna tidpunkt är inte helt uteslutet.

Avsikten med föreliggande artikel är att komplettera redan publicerade uppgifter kring en specifik typ präglad för kung Erik Eriksson, LL XV:2, med ytterligare fyra exemplar (nr 2, 5, 8 och 9 nedan) samt att fästa uppmärksamheten på att typen även förekom i Styrfyndet. Författarens efterforskningar visar att antalet kända och bevarade exemplar är minst nio. Det handlar alltså, trots "nytilskottet" beträffande kända exemplar, om ett mycket sällsynt typmynt. Jonsson daterar denna typ till ca 1240. Själv kan jag även tänka mig att typen är något yngre. Skattfynden kan knappast användas för att datera det tidiga 1200-talets stumma mynttyper mera exakt än plus-minus ett decennium. LL XV:2 är en mycket intressant typ, eftersom den inleder den mycket långa serie inskriftslösa brakteater med krönt huvud inom slät ring som utgavs från och med Erik Erikssons tid till ca 1500/10. Även före Erik Eriksson utgavs penningar med krönt huvud men de avviker både stilmässigt och genom sitt utförande från den här diskuterade typen; det krönta

huvudet var tidigare omgivet av en inskrift – ibland läslig och ibland helt degenererad till punkter eller streck. Man kan betrakta LL XV:1 (fig. 1) som den sista penningen av detta utförande med inskrift, och LL XV:2 som den första i den inskriftslösa serien. I så fall är det rimligt att anta att LL XV:2 är något senare än Jonsson föreslagit. Kanske har typen introducerats först under Eriks sista år vid makten – alltså ca 1248-50? Den korta präglingsstiden skulle då förklara typens sällsynthet och stilmässigt mycket uniforna utförande.

Penningar med krönt huvud inom slät ring är en vanlig företeelse i den medeltida svenska myntpräglingen. Den här behandlade lilla gruppen identifierades dock mycket sent. Den finns t.ex. inte i Brenner 1691 och 1731 eller i Berch 1773. Detta är inte heller speciellt märkligt, eftersom inget bevarat exemplar kan föras till något fynd före Styrfyndet (1786). Hans Hildebrand är den förste som attribuerar mynt med krönt huvud till Erik Eriksson. Det rör sig då om de exemplar av LL VII:1 och LL XV:1 som framkommit i Skörtingefyndet. Först 1930 noterar T.G. Appelgren i Fornvännen den stilmässiga likheten mellan LL XV:1 och 2 och kan därmed föra även LL XV:2 till Erik Eriksson. Hans benämning på detta mynt är i denna viktiga publikation "IX:2". Appelgrens attribuering bekräftas 1935, då Bengt Thordeman publicerar sin artikel om Skörtingefyndet, där LL XV:2 bevisligen ingick (fig. 3). Thordeman har därefter med typen även i Sveriges Medeltidsmynt 1936. Likaså återfinns den i Lagerqvist 1970. År 1974 anger Lagerqvist och Jonsson, i sin publikation om myntfynden från Finströms kyrka på Åland, att endast tre exemplar av LL XV:2 är kända. Härvid avses ex 1, 6 och 7 nedan. 1983 behandlar Jonsson åter dessa mynt och nu uppges totalt fyra ex av Götalandsmynten vara kända (1 exemplar av LL XV:1 och ovan nämnda 3 exemplar av LL XV:2).

Författaren noterade ett tidigare publicerat exemplar vid ett besök i Uppsala Universitets myntkabinett i mitten på 1980-talet i en liten restpost på ca tjugo mynt från ett fynd 1829 i Ullevi, Järstads socken. Östergötland, som ej tidigare uppmärksammat. Exemplet i Uppsala är

mycket väsentligt då det, förutom Skörtinge, vid denna tidpunkt inte fanns något ytterligare skattfynd känt där denna typ var representerad. Finströmsmyntet är ju ett lösfynd och Antells exemplar saknar fyndproveniens.

Då denna typ lätt förväxlas med senare penningar med krönt huvud, började jag misstänka att ytterligare exemplar förbisetts. Det visade sig också, föga förvånande, att även Styrafyndet 1786 verkar ha innehållit ett exemplar. Även om teckningarna i von Engeströms beskrivning av Styrafyndet ej är av sådan kvalitet att man säkert kan identifiera exakt vilket exemplar det rör sig om, så torde det inte råda någon tvekan om att myntet som avbildas som nr 1 på "Tab II" verkligen är LL XV:2. Se t.ex. närvaron av halsparti och kronans utförande (fig. 4). Dessa detaljer skiljer sig helt från senare mynt från kung Valdemar med samma motiv, vilka förekom rikligt i Styrafyndet. Enligt Jacob von Engeström så fanns av LL XV:2 i fyndet "allena en enda". Det är rimligt att anta att det provenienslösa exemplar som finns i KMK (ex 2 nedan) är identiskt med Styraexemplaret.

I maj 1990 dök dessutom ett tidigare okänt exemplar upp i mynthandeln. Detta ledde till att jag inspirerades till att undersöka om typen någonsin utbjöds till försäljning i mynthandeln. Med viss möda, och en god portion tur, lyckades jag hitta en tidigare ej noterad försäljning av denna typ redan 1946. T. G. Appelgren, som vid denna tidpunkt torde ha varit den enda mynthandlaren i Sverige kapabel att identifiera detta mynt, utbjöd i lagerlista 76 ett exemplar till försäljning. Priset var, med vår tids referensramar, löjligt lågt – 10 kr. Detta mynt torde vara identiskt med något av de två privatägda exemplaren (nr 8 och 9).

Jag diskuterade vid några tillfällen under slutet av 80-talet denna grupp mynt med Kenneth Jonsson och i november 1990 berättade han för mig, att i KMKs systematiska samling finns ytterligare ett exemplar. Myntet saknar proveniens men torde vara identiskt med det av Engeström publicerade exemplaret från Styra. Professor Jonsson har också låtit undertecknad publicera exemplaret i denna artikel.

I samband med förberedelserna till denna artikel 1991 hjälpte Monica Golabiewski Lannby mig med att ta fram en del bilder på Erik Erikssons mynt. Hon fäste då min uppmärksamhet

Fig 2. Götaländska penningar av typ LL XV:2. Enligt förteckning i denna artikel.

samhet på att man även i Norderö kyrka i Jämtland hittat ett exemplar. Detta är publicerat i Landskapsinventeringen 1992 (fynd Jä 47).

Av olika orsaker blev denna artikel liggande oavslutad under åren 1991 till 1995. När jag i början av 1996 åter tog upp tråden och började arbeta med den kom jag att diskutera denna mynttyp med Bengt Hemmingsson. Han hade då vänligheten att för mig påpeka förekomsten av ett exemplar i utgrävningsfynden från Alvastra kloster (SHM-KMK 20 748). Exemplaret finns omnämnt i Östergötlandsdelen av Landskapsinventeringen (fynd 157), men såvitt jag känner till är det aldrig publicerat med bild. Bengt Hemmingsson hade också vänligheten att ställa bilder på såväl Alvastraexemplaret som Fin-

strömexemplaret till mitt förfogande.

Precis när denna artikel skulle gå till tryck fick författaren bekräftat att ytterligare ett exemplar finns i privat ägo. Det har emellertid inte varit möjligt att vare sig få med fotografier eller viktuppgift på detta *nionde* exemplar. Huruvida det är ex 8 eller ex 9 som är identiskt med Appelgrens exemplar är nu osäkert. Eller finns det möjligen ännu flera privatägda LL XV:2?

Varifrån kommer då de fyra provenienslösa exemplaren (nr 2, 7, 8 och 9)? Ett av dem, sannolikt nr 2, torde enligt ovan härröra från Styrafyndet, men varifrån kommer de övriga tre? Man kan inte helt utesluta att ytterligare fynd innehållit exemplar av denna typ, men sannolikt kommer nr 7, 8 och 9 ur Skörtingefyndet. Skörtingefyndet inlöstes nämligen inte. Dess sammansättning är ganska dåligt känd. En detaljerad beskrivning av fyndomständigheterna faller utanför ramen för denna artikel, men den intresserade kan studera Rasmusson-Thordeman 1935. Det är helt obegripligt för eftervärlden att detta fynd inte inlöstes. Ett fåtal av mynten har under årens lopp förvärvat av KMK och andra museer. Det är alltså högst sannolikt att även nr 7, 8 och 9 i listan nedan härrör från Skörtinge, även om detta inte för närvarande kan bevisas. Att något av de privatägda ex 8 eller 9 är identiska med det av T.G. Appelgren 1946 försälda exemplaret har inte heller kunnat ledas i bevis men får betraktas som mycket sannolikt.

Som framgår av fyndförteckningen nedan är alla skattfynd och ett lösfynd från Östergötland. Endast två

Fig 3. Jacob von Engeströms teckning av ett exemplar av LL XV:2 i Skörtingefyndet 1800.

Fig 4. Jacob von Engeströms teckning av ett exemplar av LL XV:2 i Styrafyndet 1786.

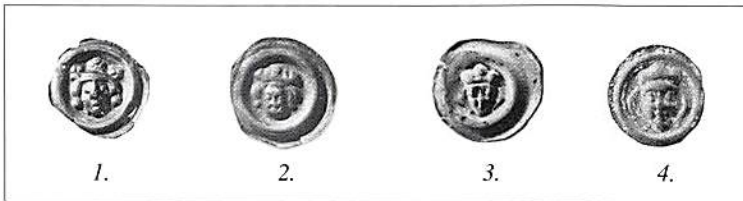

Fig 5. Exempel på penningar med krönt huvud präglade av: 1) Valdemar ca 1250-65, 2) Magnus Eriksson ca 1360, 3) Albrekt av Mecklenburg ca 1363-70, samt 4) Sten Sture d.ä 1470-1497.

exemplar är med säkerhet hittade utanför detta landskap. Detta kan möjligen antyda att dessa mynt präglats i ett mynthus i landets östra landskap. I så fall förslagsvis Skara eller Örebro. Skara var under Magnus Ladulås den mest aktiva götaland-myntorten och vi vet, baserat på myntningsavfall, att kung Valdemar präglade mynt av typen krönt huvud efter götäländsk mynträkning i Örebro på 1250-60-talen. Även Kalmar har nyligen påvisats vara myntort redan under Magnus Ladulås tid. Kalmar är dock ett mindre troligt alternativ i detta fall. Det är också anmärkningsvärt att man i Lödöse inte hittat avfall efter penningar med krönt huvud, trots att avfall efter flera olika typer från tidsperioden 1240-75 påträffats där. Såväl Erik Erikssons typ med byggnad, Birger Jarls penningar med B och Valdemars brak-teater med krönt lejonhuvud är säkra Lödösepräglingar. Även detta förhållande syns peka på att typerna med krönt huvud, såväl Eriks Erikssons som Valdemars, präglats på annan ort än i Lödöse.

Möjligen kan flera exemplar framkomma med tiden. Typen är som sagt lätt att förväxla med senare penningar med samma motiv. Exempel på sådana visas i fig 5. En förteckning över kända exemplar enligt nedan riskerar alltid att bli inaktuell om nya exemplar framkommer i fynd eller i privata samlingar. Baserat på vad vi vet om Skörtingefyndets öden är det t.ex. möjligt att ytterligare exemplar av LL XV:2 kan finnas i privatsamlingar, förväxlade med LL XVIIA eller XXXII. Det också möjligt att författaren förbisett något exemplar i fynd och offentliga samlingar. Uppgifter om ytterligare dylika mottages tacksamt av författaren under denna tidnings adress.

Slutligen ett stort tack till Kenneth Jonsson, Monica Golabiewski Lannby och Bengt Hemmingsson, utan vilkas hjälpsamhet och sakkunskap denna artikel nog aldrig skrivits.

Tack även till Tuukka Talvio, som haft vänligheten att tillhandahålla ett foto av Antell 609.

Skattfynd

1. Brunnsgården, Styra sn, Östergötland, 1786 (SML 1:109). 1 ex. Sannolikt nr 2 nedan.
2. Skörtinge, Skärkinds sn, Östergötland, 1800 (SML 1:104). Minst 1 ex. Nr 1 nedan, och sannolikt även nr 7, 8 och 9.
3. Ullevi, Järstads sn, Östergötland, 1829 (SML 1:37). 1 ex. Nr 5 nedan.

Lösfynd

1. Norderö kyrka, Jämtland (SML 7:Jä 47.). 1 ex. Nr 3 nedan.
2. Finströms kyrka, Åland. 1 ex. Nr 6 nedan.
3. Alvastra kloster, Östergötland (SML 1:157.). 1 ex. Nr 4 nedan.

Av författaren kända, bevarade exemplar LL XV:2

- Ex 1 KMK, ex Skörtinge. 0,18g. (Fig 2:1.)
- Ex 2 KMK, ex syst. saml. Provenienslöst. 0,12 g. Sannolikt ex Styra. (Fig 2:2.)
- Ex 3 KMK, ex Norderö kyrka. 0,13 g. (Fig 2:3.)
- Ex 4 KMK, ex Alvastra kloster. 0,13 g. (Fig 2:4.)
- Ex 5 Uppsala Universitetets Myntkabinett, ex Ullevi. Viktuppgift saknas. (Fig 2:5.)
- Ex 6 Mariehamn, Ålands museum, ex Finströms kyrka. 0,145 g. (Fig 2:6.)
- Ex 7 Helsingfors, Nationalmuseet. Antell 609. 0,14g. Sannolikt ex Skörtinge. (Fig 2:7)
- Ex 8 Privat ägo. Ex Hirsch mynthandel, maj 1990. Ex J. Pedersen 1989. Möjligen ex T.G. Appelgren lagerlista 76, nr 14, juli 1946. Sannolikt ex Skörtinge. Viktuppgift saknas. (Fig 2:8.)
- Ex 9 Privat ägo. Angående möjliga provenienser – se ex 8. Viktuppgift saknas.

Foto: ATA, Nationalmuseet i Helsingfors och författaren.

Litteratur

Appelgren, T. G. Förteckning öfver Antellska myntsamlingens i Helsingfors svenska mynt. Del I: Medeltidsmynt. Helsingfors 1908.

Appelgren, T. G. Nya rön i fråga om de svenska medeltidsmyntens bestämningar. Fv 1930.

Appelgren, T. G. Lagerlista 76. 1946.

Hildebrand, H. Sveriges Medeltidsmynt 1879. Ingår i *Sveriges Medeltid*. Faksimil från 1970 finns.

Holmberg, K. När kungens mynt blev allmogens mynt. NM 40. 1995.

Jonsson, K. Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180-1250. NM 34. 1983.

Jonsson, K. Earl Birger and his coinage at Lödöse ca. 1260-66. Oxford 1987.

Jonsson, K. Erik Eriksson eller Erik Knutsson? SNT nr 4/5 1992.

Jonsson, K. och Lagerqvist, L. O. Mynten från Finströms kyrka, Åland. *Åländsk Odling* 1974.

Lagerqvist, L. O. *Svenska mynt från vikingatid och medeltid, samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.

Lagerqvist, L. O. *Sverige och dess regenter under 1000 år*. Tredje upplagan 1982.

Malmer, B. Örebro som medeltida myntort. *Myntkontakt* 1978, nr 8.

Malmer, B. och Wiséhn, I. *Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 1*. Myntfynd från Östergötland. Göteborg 1982.

Myrborg, N. *Myntningen under Magnus Ladulås 1275-1290*. C-uppsats i arkeologi. Stockholm 1995.

Stiermstedt, A. W. Beskrifning öfver friherre A. W. Stiermstedts svenska myntkabinett. NM VI-VII. 1880.

Rasmusson, N. L. och Thordeman, B. Ett fynd med sällsynta mynt. NM 28, 1935.

Thordeman, B. Jacob von Engeströms beskrivning av Styrafyndet. NNÄ 1936.

Thordeman, B. Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk Kultur* XXIX, 1936.

Wiséhn, E. *Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 7*. Myntfynd från Hjärjedalen, Jämtland och Medelpad. Stockholm 1992.

NM Numismatiska Meddelanden. 1873-

NNÄ Nordisk Numismatisk Årsskrift. 1936-

SNT Svensk Numismatisk Tidskrift (f.d. Myntkontakt). 1972-

Fv Fornvännen. 1906- □

Kronbrakteater från 1240-talet

Jag vill med dessa rader endast fästa uppmärksamheten på existensen av ytterligare en undertyp till Lagerqvists grupp XVI, dvs götlandsbrakteater med en krona inom slät ring.

Lagerqvist delar in dem i tre huvudtyper: liljekrona med rak, rutad eller slät kronring utan bitecken (LL XVIIA:1, fig. 1-2), böjd kronring varunder stjärna (LL XVIIA:2, fig. 6-8) samt med bokstäverna VAL eller barbarisering därav under kronan (LL XVIIB:3). De sistnämnda tillhör säkerligen Valdemars (1250-75) regering, medan de två förstnämnda typerna sannolikt slagits under företrädaren, Erik Eriksson (1222-29, 1234-50).

Senast har Kenneth Jonsson diskuterat dateringen av denna grupp (SNT 1992:4/5) och med ledning av depåfyndens sammansättning hänför han LL XVIIA:1 till första hälften av 1240-talet, medan XVIIA:2 skulle tillhöra åren därefter. Detta innebär ju en väsentligt senare datering av XVIIA:1 än vad Lagerqvist föreslår ("har sannolikt präglats från ca 1220"), men den får anses motiverad med hänsyn till representationen av LL XVIIA:1 i fynd nedlagda mellan ca 1245-65.

Till de nämnda undertyperna kan fogas en som liknar LL XVIIA:1, men är försedd med ytterligare en smal ring innanför den yttre, breda ringen. Kronan är till följd därav något smalare än den som återfinnes på LL XVIIA:1. Kronringen synes vara rutad, i likhet med vad man stundom återfinner på de äldsta kronbrakteaterna.

Det intressanta är emellertid att den nya undertypen varit representerad med åtminstone ett exemplar i det stora fyndet från Kungahälla i Bohuslän, påträffat 1863. Det bestod till allra största delen av norska präglingar; av de ca 1900 mynten har man hittills antagit att endast två var svenska. Erik Person (Gamby) kunde vid sin publicering av fyndet år 1938 identifiera ett av dem, nämligen en brakteat med svärd mellan ett bakvänt R och ett kors (LL XIII:5). Jonsson (SNT 1992:4/5) daterar denna typ till Erik Erikssons första kungaperiod, 1222-29.

Vid en förnyad genomgång av Kungahällafyndet under sommaren 1970 påträffade Kolbjørn Skaare ytterligare ett – fragmentariskt – svenskt mynt. Det är präglat under

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Götlandsbrakteater med krona från 1240-talet. 1-2) LL XVIIA:1; exemplar i privat ägo; 3) ur fyndet från Kastellegården, Ytterby sn, Bohuslän, nära det forna Kungahällas augustinerkloster (SHM-KMK 3207); 4) från Agnetorps kyrkoruin, Tidaholms sn, Västergötland (SHM-KMK 25 031); 5) från Alvastra kloster, Västra Tollstads sn, Östergötland (SML I:157); 6-8) LL XVIIA:2; exemplar i KMK.

Foto: Gabriel Hildebrand och ATA.

Knut Långes (1229-34) regering. I samband med Skaares granskning av såväl de mynt från Kungahällafyndet som förvaras i KMK, som den delen som tillhör Uddevalla museum, fotograferades ett hundratals exemplar.

Ett av dessa mynt har visat sig vara en kronbrakteat av det slag som ovan beskrivits (fig. 3). Kungahällafyndets förmodade nedläggningstid, ca 1250-60, utgör således en bekräftelse på att vår kronbrakteat troligen

är samtidig med Lagerqvists grupp XVIIA. Utan att systematiskt ha letat efter ytterligare exemplar, har jag noterat två till: ett från Agnetorps kyrkoruin i Västergötland (fig. 4) samt ett påträffat vid utgrävningar av Alvastra kloster i Östergötland (fig. 5). Ytterligare exemplar kan dock säkerligen framkomma vid genomgång av bl.a. de omfattande kyrkfynden.

Bengt Hemmingsson

Litteratur

Jonsson, K. *Erik Knutsson eller Erik Eriksson?* (SNT 1992:4/5).

Lagerqvist, L.O. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt* (Sthlm 1970), s. 66.

Person (Gamby), E. *Myntskatten från Kungahälla* (Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift 1937, Gbg 1938).

Skaare, K. *Norsk utmyntning på Håkon Hakonssons tid* (NNÄ 1970), s. 13, 21-22.

SML. *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen*. 1. Östergötland.

HÅKAN WESTERLUND

MYNTHANDEL

KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR • MEDALJER

Spec. sedlar

Betalar bra för sedlar före 1930

Vasagatan 42
111 20 STOCKHOLM
TEL 08-11 08 07

Jubileumsmedalj GUSTAV VASA 1496-1996

Medaljen har modellerats av
Ernst Nordin och är präglad vid
Myntverket i Ekilstuna.

Utgiven av Samfundet
Kungl. Myntkabinetts Vänner.

Fakta om medaljen

Metall	Diam	Max uppl	Min vikt
Guld 18K	45	20	80g
Silver 999/1000	45	600	50g
Medaljbrons	45	400	45g

Alla tre upplagorna är numrerade. Guld- och silvermedaljerna kontrollstämplade enligt gällande bestämmelser.

Det har förflutit 500 år sedan den förste vasakungen föddes – i varje fall tror vi det. Krönikören och biskopen Peder Svart, som fick uppgiften av Gustav när denne var gammal, säger att han var född på Kristi Himmelfärdsdag. Andra anger, att han var född 12 maj. Detta datum och himmelfärdsdagen sammanfaller just 1496.

Alldeles eniga om var Gustav föddes har inte historikerna varit. De flesta anger att det skedde på Lindholmens gård i Uppland (nu en ruin), som vid denna tid ännu tillhörde Gustavs mormor, Sigrid Eskildsdotter (Banér), änka efter Måns Karlsson av Eka-ätten och omgift med kung Karl Knutssons dotterson Nils Eriksson (Gyllenstierna). Man nämner också Rydboholm, som var vasaättens dåvarande stamgod. Det ligger också i Uppland.

Gustavs far var riksråd och hette Erik Johansson (till Rydboholm). Den frälsesläkt han tillhörde är känd sedan 1300-talet och hade haft flera framstående representanter. En halvkusin till Herr Erik var biskopen Kettil Karlsson (Vasa), 1433-1465, som var riksföreståndare 1464-65 men dog ung i pesten. Herr Eriks mor – som dog tidigt – var syster till riksföreståndaren Sten Sture d.ä. (av ätten Tre Sjöblad), död 1503; som Herr Sten var barnlös skulle senare den förste vasakungen göra anspråk på hela det stora arvet efter denne. Riksföreståndaren Sten Sture d.y. (av ätten Natt och Dag), stupad 1520, efterlämnade som änka Kristina (Gyllenstierna), halvsyster till Gustavs mor, Cecilia Månsdotter (Eka).

Vid Stockholms blodbad halshögs Gustavs far, Herr Erik, tillsammans med ett 80-tal personer. Han tycks enligt samtida vittnesbörd ha varit tämligen obegåvad och gan-

ska brutal. Om modern vet vi inte mycket. Hon dog i dansk fångenskap i Köpenhamn, troligen 1522. Den märkliga och oväntade karriär som den unge Gustav Eriksson påbörjade i december 1520 med sitt uppror i Dalarna och avslutade med sin död som Sveriges krönte kung och obestridda härskare den 29 oktober 1560 skulle inte ha varit möjlig om inte den av honom så hatade "Kristian Tyrann" genom blodbadet undanröjt nästan alla konkurrenter om makten. Men givetvis hade han också nytta av sin obestridda härskarbegåvning och sitt utvecklade sinne för statens affärer.

Beskrivning av medaljen:

Åtsida: Bröstdbild, sedd en face något vänd åt höger, iförd brett och broderad tunika. GUSTAV VASA motsols längs kanten till h., 1496/1560 till v., varunder ovanför axeln konstnärssignaturen EN.

Frånsida: Öppen kunglig krona, varunder: SÅ ATT UPPÅ DENNA TID MÅ BÅDE MÄNNISKORNA OCH EDER BOSKAP OM MORGONEN TIDELIGEN MED GOD FRID UPPSTÅ OCH VAR OCH EN GLAD TILL SITT ARBETE OCH NÄRING, EDRA DRÄNGAR OCH PIGOR GÅ UTAN SORG FREDLIGEN OCH GLADELIGEN

UT I MARKEN UPPÅ DERAS ARBETE. SAMMALUNDA KOMMA DE ALLA OM AFTONEN GLADELIGEN OCH UTI FRID HEM IGEN. ALLA BERG, ÅKRAR OCH ÄNGAR STÅ NU ÖVERALLT LUSTIGA OCH VÄL TILLFLIDDE [ansade].

Vidare ur citatet: VAKTEN EDRA HUS, ÅKRAR, ÄNG, HUSTRUR, BARN, FÅ OCH BOSKAP OCH SÄTTEN OSS INTET MÅL ELLER DEL I VÅRT REGEMENTE ELLER RELIGIONEN. Därunder kungens namnteckning "Gustaff"*. Till höger vasen som den avbildas på samtida mynt, varunder förkortningen "m p" (=manu propria, med

SELINS MYNTHANDEL AB

Mynt sedlar medaljer
ordnar nälmärken

Öppettider
Vardagar 10.00 – 18.00
Lördagar 10.00 – 14.00
Regeringsgatan 6
111 53 Stockholm
Tel. 08-411 50 81
Fax. 08-411 52 23

egen hand) som den ser ut under kungens namnteckning på latin. Till vänster en medeltida kyrkklocka från Normlösa kyrka, Östergötland ("lill-klockan").

Porträttet är konstnärens tolkning av en målning från 1542, då Gustav var på höjden av sin makt men fått ett allvarligt bekymmer i och med Dackes uppror i Småland. Originalet tillskrivs Jacob Binck, utlånad från Danmark, men troligen är det bevarade exemplaret (Uppsala universitet) en gammal kopia. Frånsidans långa citat är hämtat ur en skrivelse från Gustav, som skulle läsas upp för allmogen på marknaderna i Uppland. Den är från 1540 och börjar med en skildring av hur svårt alla hade det under den omilde kung Kristian "tyrann". Därefter beskrivs hur bra det har blivit under Gustavs nådiga regering (det längre citatet), då man fått en verklig landsfader. Så klagar kungen på att allmogen trots detta otacksamt lyssnar på "förrädare och skälmar" och bråkar om skatterna! Därefter följer uppmaningen – det kortare citatet – att sköta sitt och lämna regerandet åt kungen. Klockan syftar på såväl den extra klockskatten som det uppror denna förorsakade. Dalabönderna fick 1533 sitt straff för detta och fick lära sig, att överheten inte bar svärdet förgäves.

Kungakronan upptill avbildas efter samtida mynt. Gustav kröntes 1528. Ännu under hans regering var den öppen; byglar fick den först under sonen och efterträdaren Erik XIV, som lät tillverka vår nuvarande kungakrona. *Lars O. Lagerqvist*

* Sveriges riksföreståndare 1521-23 hette *Gösta Eriksson* (Vasa), utan användandet av adelsnamnet. Som bekant saknade de flesta "uradliga" ätter i Sverige släktnamn och antog först under 1600-talet konsekvent dylika. (Kvinnor antog aldrig mannens släktnamn – det är en modern uppfinning.) Som kung måste han ibland latinisera namnet, varigenom Gustav(us) kom in i svenskan – annars hade vi säkert sagt Gösta i dag. Han skrev sig *aldrig* Gustaf, aldrig under hela sitt liv har han undertecknat ett enda dokument med "Gustav Vasa" (ännu mindre med "Gustaf Vasa"). För samtid och eftervärld var denna benämning länge obekant. Via fransk litteratur trängde den in i svenskan på 1700-talet (men återfinns *inte* på t.ex. jubelår 1721 och 1821).

Därför bör man konsekvent skriva Gustav Eriksson när man talar om G. före kungavalet, därefter *helst* "kung Gustav" e.dyl., i *nödfall* Gustav Vasa.

Fakta om medaljen

Metall	Diam	Max uppl	Minvikt
Guld 18K	45	20	80g
Silver 999/1000	45	750	50g
Medaljbrons	45	500	45g

Alla tre upplagorna är numererade, varav det första exemplaret av resp. medalj har reserverats för HM Konungen.

H M Konungen 50 år – en jubileumsmedalj

I Sverige finns det en lång tradition att fira kungliga födelsedagar genom att prägla en medalj. Tidigast gällde detta endast myndighetsdagen – t ex när drottning Kristina fyllde 18 år den 7 december 1644. Karl XI gratulerades på 15-årsdagen 1669 med en medalj och ytterligare en när han tillträdde regeringen 1772. Mera ovanligt var väl att det slogs en medalj 1709 över "riksänkedrottningen" Hedvig Eleonora när hon fyllde 74 år – samma år som hennes sonson hade förlorat slaget vid Poltava.

Från 1700-talet blir födelsedagsmedaljerna så pass vanliga, att vi måste avstå från att räkna upp dem alla. Ulrika Eleonora d.y. firades vid fyra tillfällen (mellan 1723 och 1732) på detta sätt, hennes make Fredrik I både vid en födelsedag och vid en namnsdag. Över den blivande Gustav III slog riksdagen en medalj redan till 16-årsdagen 1761. Gustav IV Adolf blev myndig på 18-årsdagen 1796 och även då präglades en medalj.

Över medlemmarna av dynastin Bernadotte, framförallt de regerande, finns många hyllningsmedaljer till olika födelsedagar. Några av de största tillverkades vid Kongl. Myntet i Stockholm till Karl XIV Johans 80-årsdag 1843; den tyngsta som slogs i guld för kungen väger 500 g!

Av senare regenter har särskilt Oscar II, Gustav V, Gustav VI Adolf och vår nuvarande kung hedrats med flera olika medaljer till sina födelsedagar.

Den i år utgivna medaljen är den första som Myntverket präglat på eget initiativ till en av H M Konung Carl XVI Gustafs födelsedagar. Delvis på grund av ett med 10% hopträngt foto har tidningsdebatten om den varit livlig. Medaljen har utformats av Ernst Nordin, Årsta, och har ett nytt porträtt en face av kungen, för första gången avbildad iförd glasögon, som han ju numera alltid bär. På fransidan ser vi Kungl. Slottet i Stockholm, sett från Strömmen, med några måsar svävande i luften. Beskrivningen blir som följer:

Åtsida: CARL XVI GUSTAF upptill längs kanten, därunder kungens bröstbild i civil dräkt och i glasögon, sedd en face; till höger (den heraldiska) kungakronan, till vänster 30 APRIL/1946 1996 på två rader. Till höger ovanför axeln konstnärssignaturen EN.

Frånsida: FÖR SVERIGE – I TIDEN nedtill längs kanten; ovanför Kungl. Slottet i Stockholm, sett från Norrström, och överst det krönte kungliga monogrammet, omgivet av tre svävande måsar.

Rand: Sedvanliga stämplat.

När detta skrives (sommaren 1996) är upplagorna i guld och brons slutsålda. *Lars O Lagerqvist*

H.M. Konungen betraktar medaljgövan. Foto Gabriel Hildebrand.
Se även omslagets färgbild.

”Carl XVI Gustaf-specien”

Den 30 maj fick en delegation från Svenska Numismatiska Föreningen företräde hos H.M. Konungen på Kungl. Slottet för att överlämna det enda exemplaret som präglats i guld av föreningens medalj till 50-årsdagen; enligt gammal tradition beträffande vissa guldavslag har Myntverket på begäran framställt det till 10 dukaters vikt, dvs 35 gram. Ordföranden Torbjörn Sundquist framhöll detta i sitt anförande och att föreningen har en tradition sedan 1897, då den uppvaktade Oscar II genom sin dåvarande ordförande Carl Snoilsky. Medaljen hade tidigare – som modell utförd av Ernst Nordin – vissats för Konungen och Drottningen och godkänts. Som syns på bilden hade ett särskilt etui med det kungliga monogrammet tillverkat för det högtidliga överlämnandet. H.M. verkade mycket nöjd med medaljen och tackade för uppvaktningen.

Som meddelades i ett tidigare nummer har föreningens medlemmar – och endast de – kunnat förhandsbeställa medaljen i silver. Stamparna

har därefter förstörts genom Myntverkets försorg.

Medaljexemplaren i silver har vikt av en gammal specie, dvs 34 gram, en tradition från föreningens ”guldbroiloppsspecie” 1907. På randen läses AV SPECIEDALERNS STORLEK OCH VIKT. På föreningens begäran har inga silverstämplrar använts, eftersom detta aldrig varit fallet på mynt, ej heller på medaljer före 1914.

Upplagan blev:

Guld	35 g	39 mm	1 ex.
Silver	34 g	39 mm	26 ex.

Av exemplaren i silver har Kungl. Myntkabinettet enligt praxis erhållit fyra ex. varav två förgyllda. Ytterligare två är beställda av andra myntkabinett och två finns i föreningens samling. I privat ägo finns alltså totalt 18 ex. □

Ett gotländskt provmynt

För att kontrollera stamp och utseende på nya mynt slås sådana på prov innan man börjar tillverka dem i större mängder. På stampen finns den negativa bilden i rätt storlek av myntets ena eller båda sidor, medan provmynten kan ha annan bredd, tjocklek och metall än det färdiga myntet.

Det av Kungl Myntkabinettet under 1995 förvärvade provmyntet inköptes från Monetarium, Malmö, genom medel från Sven Svenssons stiftelse. Med hjälp av röntgenfluorescens gjordes en analys av metallinnehållet vid Institutionen för konservering (RIK). Provmyntet är av brons med 77% koppar, 14% tenn och 7,9% zink. Det väger 2,76 g och diametern är 25,5 mm. Av detta prov finns ytterligare två kända präglingar som förvaras i Gotlands Fornsal. Den ena är slagen i koppar och väger 3 g. Den andra är slagen i tenn med något silver och väger 6,25 g. Dessa provmynt är stampidentiska med varandra och med det som nu förvärvats av KMK.

Åtsidans inskrift lyder +MONE-TA CIVITATIS och fortsätter med fransidans +WISBVCENCIS = staden Visbys mynt. På åtsidan ser vi tyskarnas symbol, en liljeväxt, och på fransidan Visbys vapen, lammet med fana. Under medeltiden kunde mynträtt innehas inte bara av kungen utan även av exempelvis en biskop, eller som här av en stad. Mynträtt innebar för Visby att staden dels beslutade om myntens nominal och utseende, dels att intäkterna från myntningen skulle tillfalla staden.

Inskrift och val av motiv på provmyntet är desamma som på de gotländska örtugarna, som började utges redan under 1340–50-talen, då ön lydde under den svenske kungen. Utgivningen sammanfaller i tid med att Visby stadslag färdigställdes med företal i kung Magnus Erikssons namn. Lagen reglerar Visbys rätt, frihet och författning. Den förordnar också om att staden skulle ha endast ett sigill, vilket resulterade i en framställning med det gutniska lammet ovanpå den tyska liljan. Men på örtugen är symbolerna placerade på var sida om myntet, en kombination som stod sig i mer än ett hundra år.

År 1450 tog dansk mynträkning vid och den tyska liljan ersattes med den danska kungadynastiens (oldenburgska) vapensköld och av örtugen

Se även SNT 3 · 96 s 70

blev en *hvid* (av tyskans *witten*). Provmynnet anses vara präglat ca 1425–1450, vilket visar att Visby inte långt före den danska myntråkningen införande gjort ett försök att utge ett nytt mynt av högre valör än örtugen, möjligen en skilling. Detta kan ha skett på 1440-talet, då Erik av Pommern, avsatt i alla sina riken, satt på Visborgs slott som "sjörövarkung". Någon utgivning påbörjades uppenbarligen inte. Först på 1520-talet infördes en gotländsk skilling under Sören Norrby.

På Gotland hittas de flesta fynden av guldmynt i Sverige, särskilt från 1400-talet. Vid behov av högre valör än penning och örtug användes under medeltiden internationellt gällande guldmynt, framförallt tyska *Goldgulden*. Goten, egentligen en senare benämning på den gotländska örtugen, utgör vårt lands äldsta högre nominal efter penningen. På fastlandet präglades örtugen först under vår från Tyskland hämtade kung Albrekt av Mecklenburg, tidigast 1370. Denne hade de tyska *witten*mynten som förebild. *Witten* hade införts under 1360-talet i Tyskland och kan ha inspirerats av den gotländska örtugen.

Monica Golabiewski Lannby

Staden Visbys sigill.

Provmynnt av brons präglat i Visby ca 1425–50. KMK 102 384.

Foto: Jan Eve Olsson.

Ur DAGENS NYHETER den 11 januari 1962:

Knut Långes penning

I Skänninge har man hittat en penning slagen i Nyköping under Knut Långes regering omkring 1230, vilket gör mynttorten bortåt tjugu år äldre än man hittills förmodat.

*Om Knut Långe vet ingen så särdeles mycket.
Han utgav ej någon förordning av trycket
och blev ej ens ett helgon som farfars far.
Men slanten han myntat finns taktiskt kvar.*

*Väl slog han kung Erik vid Olustra bro,
väl besvor han sin rena och romerska tro,
väl byggde han Nyköpings sjöstad kanhända,
men bara en slant gör hans gärningar kända.*

*Var det han som i tornet vid Stockholms ström
såg gator och murar stå upp i en dröm?
Kan hända, men ock att vi gissat galet:
det förtiger hans slant från tolvhundratalet.*

*All purpur i manteln, all glans över ätten
har hunnit gå ur i den eviga tvätten.
För forntidens store, för samtidens jättar
är det skönt med en tunn liten slant som berättar*

Gaut

Svenska Numismatiska Föreningen – nu på Internet!

Tjugo år, en månad och åtta dagar

Detta är inget forum för kåserier, det vet väl jag. Men ändå. Tjugo år, en månad, en vecka och en dag. Detta var min tid på Storgatan 41.

När jag kom upp till Brita Malmer för en anställningsintervju i mars 1976 berättade hon mycket entusiastiskt om planerna på att flytta Kungl. Myntkabinettets verksamhet. Man hade lokaler i Gamla stan på förslag. Den gången gällde det Norra Banco-huset. Detta gick om intet. Det skulle visst bli för dyrt eller vad det var.

Men inte sörjer jag. Slottsbacken 6 var värt att vänta på. Det tycker jag nu i alla fall, där jag sitter i mitt nyinredda rum med fönster åt södergården och utsikt över Gamla stans fasader och tak. Och vilken granne vi har på andra sidan backen! Finare kan man inte ha.

Runtomkring mig ställs biblioteket färdigt, köks- och personalrum inreds. Golv läggs. Valv byggs. Utställningsrum förbereds. Det luktar färg och lim. Det låter av borr, spring, larm och nya telefonsignaler.

Det arbetas flitigt, kartonger packas upp, gamla pärmars ställs i nya hyllor, blommor inköps. Och ateljén, ni skulle se ateljén! Här skall våra nya basutställningar skapas. De som är tänkta att öppna nästa år.

Må det ske. Vi är redo!

*Kungl. Myntkabinettet
Slottsbacken 6
13 maj 1996
MGL*

Från och med 18 april i år har du som har tillgång till Internet kunnat hämta information om SNF och skicka elektronisk post till föreningen.

Vår hemsida har adress <http://www.users.wineasy.se/snf/>. Elektronisk post, e-mail, skickar du till snf@wineasy.se.

Hemsida

"Vad är då en hemsida?" kanske några undrar? Lite förenklat kan man säga att det är ungefär som text-TV. Skillnaden är att på text-TV kan man välja mellan ett par hundra sidor, medan man på Internet har tillgång till miljoner och åter miljoner sidor – var och en med en unik adress och med långt mera information än vad som ryms på en text-TV sida. Vidare skiljer sig Internet från text-TV genom att du kan begära att få information, t.ex. bilder och andra filer, nedladdade till din egen dator. På de flesta hemsidor finns dessutom länkar till andra hemsidor med likartat innehåll. Vidare finns s.k. elektronisk post som gör att man kan skicka meddelanden mellan datorer.

Internet

Det är något svårare att förklara vad Internet är, då det vare sig är ett företag, en organisation eller någon offentlig nationell eller internationell myndighet eller dylikt. Enkelt kan man säga att Internet är många tiotals miljoner datorer hopkopplade via dator- och telenät till en gigantisk informationsbank. Man beräknar att mer än 100 miljoner människor nu har tillgång till Internet och siffran fördubblas ungefär var sjätte månad. På nätet finns många miljoner s.k. servers – datorer där någon (företag, organisation, person etc.) valt att presentera information som man tror är till nytta och nöje för andra. Genom att informationen presenteras på ett relativt enhetligt sätt och alla anslutningar uppfyller vissa regler så kan man, om man bara har en adress (som kallas URL) till informationen, hitta denna – oavsett om den ligger på en dator i Sverige, USA eller Japan. För att förenkla för användaren att hitta bland alla denna information finns på nätet även s.k. sökmaskiner, där man kan söka upp och få adressen till t.ex. alla hemsidor med "numismatics".

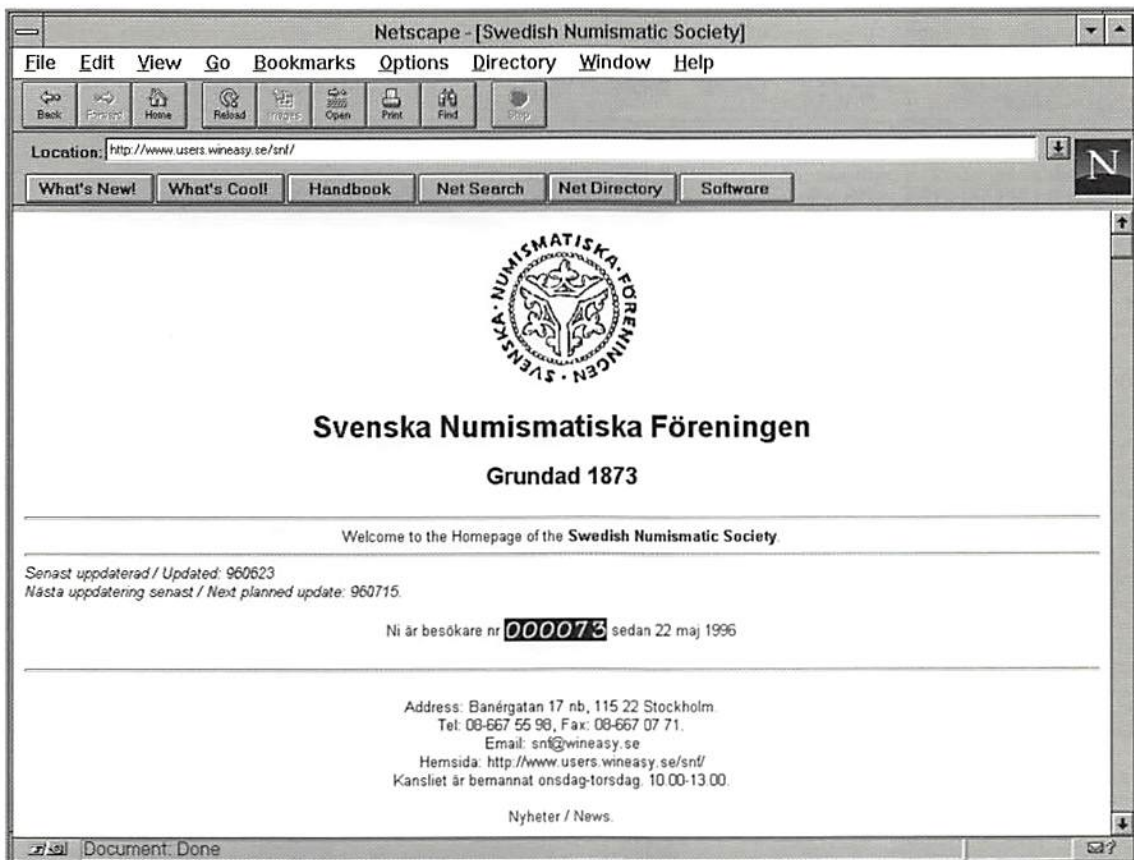
För att komma åt Internet behöver man en dator, ett modem, lite programvara och ett abonnemang hos en s.k. *provider*, dvs ett företag som säljer anslutningar. Det finns ett stort antal sådana företag att välja på utspridda över hela landet. Utöver datorn behöver kostnaden för att komma igång inte bli större än någon tusenlapp. Till detta kommer sedan en årlig abonnemangavgift samt kostnaden för telefonid då man är uppkopplad.

SNFs hemsida

Här hittar du allmän information om föreningen och vår verksamhet, bl.a. aktuellt program, förteckning på föreningens publikationer och föreningens stadgar. Du kan även få information om föreningens bibliotek och medaljutgivning. Vidare finns allmän information om numismatik och myntsamlande. En mindre del av informationen finns även tillgänglig på engelska. Hemsidan är under uppbyggnad och mera information kommer successivt att läggas in, bl.a. såväl auktionslistor som uppnådda priser. Vi eftersträvar att hemsidan skall innehålla nyheter relativt frekvent.

Mer skall inte avslöjas här. "Surfa" gärna in på vår hemsida och meddela vad ni tycker om innehållet. Hemsidan administreras av författaren till denna artikel tillsammans med Anders Nordin. Båda kan nås under SNFs adress och via e-post till föreningen.

Kjell Holmberg

Så här ser det ut på datorskärmen när man hittat SNFs hemsida på Internet.

Svenska Numismatiska Föreningens Höstauktion (auktion nr 134) äger rum den 28 november 1996.

Bl.a. kommer Numismatisk Litteratur ur

Erik Gambys bibliotek

att försäljas.

Observera att endast medlemmar i Svenska Numismatiska Föreningen, eller i annan till Nordisk Numismatisk Union ansluten förening, äger rätt att närvara och göra inköp.

Inga ytterligare inlämningar till auktion 134 kan längre tas emot. Vi hänvisar till **auktion nr 135**, som kommer att omfatta alla typer av inlämnat material, och som är planerad att äga rum i april eller maj 1997. Inlämningar kan tas emot till och med 31 januari 1997.

Upplysningar kring inlämning och inlämningsvillkor kan lämnas av auktionskommissarie Jan Karlsson, Götgatan 3, 753 15 Uppsala.

Tel/fax: 018-54 83 42. Mobil: 010-279 09 86. Personsökare: 0749-100 956

Nytt om böcker – recensioner

Coincraft's Standard Catalogue of English & UK Coins, 1066 to Date. Red. Richard Lobel, Mark Davidson, Allan Hailstone och Eleni Calligas. Säljs genom Krause Publications, Book Dept. EUK01, 700 E. State St., Iola, WI 54990-0001. Fax (715) 445-4087. Pris \$34.50 + \$3.25 i porto.

Detta är första gången sedan 1929 som en katalog över samtliga brittiska mynt utkommit. Katalogen innehåller 50 000 mynt med myntpriser, varav 5 000 är fotograferade. Här finns *slagna* mynt från 1066 till 1662, listade efter valörer och med tabell över kungalängden med hela inskriptionen på latin, med variationer; även myntorter finns med, vilket är första gången i en myntkatalog av det här slaget. De *valsade* mynten täcker perioden 1656-1967 och innehåller en mängd variationer samt en omklassificering av William III:s ompräglade mynt och framåt. *Decimalmynten* täcker perioden 1968 fram till idag och tas upp som ett speciellt samlarområde.

Varje del i katalogen har sin egen omfattande inledningstext där historiska fakta och praktiska råd om samlandet ingår. Dessutom finns en ordlista för engelsk och brittisk myntning. Katalogen introducerar ett nytt identifieringssystem. Den första "koden" anger kungen för vilken myntet är präglad, den andra valören och den tredje anger variationen. T.ex. G2CR-010 ska läsas som George II, crown präglad 1732. Variationskoden kan göras femsiffrig, vilket tillåter kompletteringar av nyupptäckta variationer.

Som helhet kan sägas om katalogen att den utgör ett oöverträffat uppslagsverk vid bestämning av brittiska mynt och för en bra klassificering i en samling. EW

Boken annonseras på sid 126!

mynt tidningen

... är tidningen för Dig som är intresserad av historia, konst, ekonomi, kultur etc. D.v.s. MYNT & SAMLANDE!

PRENUMERERA NU!

½ år = 140:- 1 år = 280:-

Postgiro 482 06 15 - 5.

Tel 031-18 24 30 Fax 031-18 39 60

The First NEW Catalogue of British Coins since 1929

Coincraft's Standard Catalogue of English & UK Coins 1066 to Date

by Richard Lobel
Mark Davidson, Allan Hailstone and Eleni Calligas

This Penny is worth £20,000 see page 542

Over 600 Pages 5000 Photos & 50000 Prices

Peter Flensburg: Numismatisk Leksikon. Dansk Numismatisk Forening 1996. ISBN 87-88385-02-7. Inbunden, 416 s. Sv/v ill. Pris 190 Dkr inkl. moms. Porto tillkommer. Beställas från Dansk Numismatisk Forening, Gl. Landevej 19, DK 2620 Albertslund, Danmark.

Boken innehåller mer än 3.500 uppslagsord och utgör Dansk Numismatisk Förenings bidrag till firandet av myntets tusenåriga historia i Danmark.

Denna nya numismatiska uppslagsbok har tyngdpunkten på skandinaviskt material, men här ingår myntbenämningar från i stort sett hela världen och alla tider liksom andra föremål och fackuttryck med numismatisk anknytning. Utöver detta finns större numismatiska föreningar medtagna, särskilt de skandinaviska, samt tidskrifter, forskare, myntsamlare och institutioner. Sedlar, däremot, ingår endast i mindre omfattning och författaren hänvisar här till andra, tryckta skrifter.

Till och med uppslagsord som "Fotografering av mynter" och "Sic" är med-

tagna. En viss etablering av nya uttryck kan också skönjas, såsom "Gävle kopier". Mynt jag aldrig hört talas om dyker upp, t.ex. "Næseblodsgylden" (sic!). Ord som kan benämnas på olika sätt har försetts med hänvisningspil. På varje uppslag finns svartvita bilder, mestadels av mynt och medaljer. Ett flertal kända skattfynd är beskrivna och flera framstående, även en del idag aktiva, numismatiker är nämnda. Hänvisningar till NNUM, NM och SNT samt annan litteratur finns med i förekommande fall. Det är inte utan en viss stolthet som undertecknad noterar att SNT kommer till användning som kunskapskälla i sådana här sammanhang.

Jag ser redan nu att jag kommer att ha stor glädje av denna moderna uppslagsbok i mitt arbete, trots tillgången på Schrötter och andra klassiska uppslagsverk inom numismatiken, här på Kungl. Myntkabinetet. Efter att ha ögnat igenom sida för sida undrar jag om det överhuvudtaget finns fler numismatiska uppslagsord. Det gör det förstås. Men boken är mycket prisvärd! Köp den!

MGL

Nytt om böcker – recensioner

Wissenschaftsgeschichte der Numismatik. Beiträge zum 17. Deutschen Numismatikertag 3.-5. März 1995 in Hannover. Red. Rainer Albert och Reiner Cunz, Speyer 1995. Utgiven av Numismatische Gesellschaft Speyer e.V., 248 s., rikt illustrerad med svart-vita bilder. ISSN 0938-7269. För närmare upplysningar om boken kontakta Dr Reiner Cunz, Niedersächsisches Landesmuseum Hannover, Am Maschpark 5, D-30169 Hannover, Tyskland.

Vid 17:e numismatikerdagen i Hannover 3-5 mars 1995 var temat numismatikens vetenskapshistoria. Utläggningen för dessa dagar var att femton föredrag skulle avhållas samt att bereda tillfälle för diskussion och kontakter. Många värdefulla forskningsresultat presenterades. Det var därför också avsikten att allt skulle tryckas in i bok. Ett halvår senare finns så hela symposiet i bokform. Boken är indelad i tre avdelningar: personhistoria, institutionshistoria och forskningshistoria. Här förtecknas en del av de intressanta artiklarna:

Maria R. -Alföldi: *Zu den frühen Illustrationen numismatischer Werke: die EMBLEMATA des Johannes Sambucus (1531-1584).*

Wolfgang Becker: *Friedrich Exter (1714-1787), ein Pfälzischer Numismatiker.*

Dietrich O.A. Klose: *König Ludwig I. von Bayern (1825-1848) und seine Verdienste um die Numismatik.*

Paul Arnold: *Adolf III. Occo (1524-1606) und das Dresdner Münzkabinett im 16. Jahrhundert.*

Anne Kromann och Jørgen Steen Jensen: *Zur Bedeutung des Königlich-Dänischen Münzkabinetts in Kopenhagen für die Erfassung schleswig-holsteinischer Münzfunde vom Ende des 17. bis zum ausgehenden 19. Jahrhundert.*

Reinhold Wex: *Zur Geschichte der Münzsammlung des Herzog Anton Ulrich-Museums Braunschweig.*

Christof Boehringer: *Etappen der Geschichte der Göttinger Universitäts-Münzsammlung.*

Christian E. Dekesel: *The "Boom" of Numismatic Publications between 1550 and 1559.*

Ulrich Klein: *"Münz-Kunde" in Württemberg vor 150 Jahren.*

Allt håller högsta vetenskapliga klass och ger läsaren många nya insikter i numismatikens spännande historia. Man känner emellertid alltmer behovet av en bok som ger oss en sammanhållen beskrivning av numismatikens historia. För den svenske läsaren kommer det nämligen hela tiden nya historiska numismatikernamn i dessa faktpäckade artiklar. De flesta tycks ju också vara viktiga. I Tyskland kommer en ny generation numismatiker och kanske finns det någon av dem som tager sig uppgiften att skriva ämnets historia. *IW*

BÖCKER KÖPES OCH SÄLJES!

- Enstaka bättre objekt samt hela boksamlingar.
- Lista på numismatisk litteratur kan erhållas.

BOK & ANTIK AB

Box 2031, 191 02 Sollentuna.
08-673 39 61

Bokbytardag på Svenska Numismatiska Föreningen 3 oktober!

Eva Wiséhn: Myntfynd från Lappland, Norrbotten och Västerbotten. Sveriges Mynthistoria, Landskapsinventeringen, 8. Kungl. Myntkabinetet, Stockholm 1995. ISBN 91-7192-951-7. 147 s., ill. Ca-pris 80 kr.

Den pågående landskapsinventeringen av vår mynthistoria har nu glädjande nog nått till ett område som i stort sett är lika med Västerbottens och Norrbottens län. För att inordna den utgivningen i den riksgiltiga mallen nämns i titeln tre landskap, varav dock Norrbotten är tveksamt rent historiskt. Vad vi kan notera är att denna åttonde del omfattar ungefär en tredjedel av landets yta.

Generellt uppfattas området som både fyndfattigt och ensartat. Vad väntar man sig? Kanske samiska depåer, jordfynd från 1600-tal och senare samt sentida kollektlantar från kyrkorestaureringar. Den förutfattade bilden stämmer i stort men kan även kompletteras och fördjupas.

Först några mängduppgifter. Från Lappland känner vi 45 fyndplatser, varav endast tre innehåller medeltida mynt och de äldsta ingår i fem vikingatida fynd.

Äldst är Ethelred II respektive First Small Cross och åren kring sekelskiftet 1000. Norrbotten uppvisar 109 fynd, varav tre är vikingatida och elva medeltida. De äldsta mynten kommer från Gråträskfyndet och är likaledes Ethelred II. Västerbotten uppvisar en annan bild, både vad gäller antal och datering. Därifrån har vi endast 40 fyndplatser, varvid den äldsta är Bergsbyn nära Skellefteå och en skatt av tretton romerska bronsmynt från 200- och 300-tal. Av medeltida fynd finns endast ett.

Vi kan undra över den numerära skillnaden mellan Västerbotten och Norrbotten. Att Norrbotten är ungefär dubbelt så stort till ytan kan vara en förklaring, att plåtmynt slogs i Kengis i Tornedalen under perioden 1675-1701 kan vara en annan. Men det räcker inte. Visst har Norrbotten en jämnare geografisk spridning av påträffade plåtmynt men det har man även för myntfynd i allmänhet.

Frestande är att tänka sig att Wiséhns refererade teorier om myntnedläggningsarnas orsaker kan ha en viss roll. Därvid kan det röra sig om Sture Bolins välbekanta tes att skattfynd hör till krig och andra olyckor. Mot detta ställs den gamla

förklaringen att samer förvarade sitt silver i jorden. Frågan är närmast om Norrbotten varit mera utsatt för krig eller hyst flera samer än Västerbotten. Tanken kan i sig framföras men är långt ifrån bevisad. Landskapsinventeringen ger det katalogmässiga underlaget för sådana funderingar, däremot inga uttalade slutsatser.

Detta är såväl en styrka som en svaghet för Landskapsinventeringen.

Faktsammanställningen är enastående, eftersom någon liknande inte tidigare har funnits i tryck. Detta gäller förvisso landet i sin helhet men är så mycket mera uttalat utifrån kunskapsläget i norr. I likhet med vad Wiséhn säger i sina kortfattade inledningar kan man instämma i att den numismatiska litteraturen för de tre nordliga landskapen är obetydlig. Den luckan behöver ytterligare fyllas – och detta bör lämpligen ske med assistans av lokal kunskap så att vissa historiska och topografiska inexistenser undviks.

Kjell Lundholm, Gammelstad, f.d. landsantikvarie vid Norrbottens museum.

Internationella numismatiska kommissionen på KMK

Styrelsen för *Commission Internationale de Numismatique* (CIN) höll sitt årliga möte i Stockholm 16-19 maj. Ordförande är Cécile Morrisson från Paris, vice ordförande Ermanno A. Arslan från Milano samt Raymond Weiller från Luxemburg (ej närvarande). Sekreterare är Andrew Burnett från London och kassaförvaltare Leandre Villaronga från Barcelona. Ledamöter är Peter R Franke från München, William E Metcalf

från New York och Stanislaw Suchodolski från Warszawa. Nordisk representant är Kenneth Jonsson från Stockholm. En av de större frågor som togs upp på mötet var nästa internationella numismatiska kongress, som äger rum i Berlin 8-12 september 1997. Vårdar för mötet var Numismatiska forskningsgruppen och Kungl Myntkabinettet.

På fredagen visades KMKs nya lokaler vid Slottsbacken och efteråt

höll tre av styrelsens medlemmar föredrag: Andrew Burnett talade om *Alexander the Great and the West*, Cécile Morrisson om *From Gotland and Birka to Miklagård: Sweden and the Byzantine Connection* samt Stanislaw Suchodolski om *Die ältesten polnischen Münzen*.

Besöket och föredragen av de internationellt mest framstående ämnesföreträdarna gav de nya lokalerna en god numismatisk invigning.

MGL

FRÅGESPALTEN

Okänd pollett från 1738

Skriver i anledning av "polletten" på s 95 i SNT 4 • 96. Genast jag såg den tänkte jag på Skatte-märke.

F.R. betyder säkerligen Fredericus Rex. Griphuvudet med kronan är Malmös vapen. Skåne har ett likadant men i en krönt sköld.

Märket påminner ju om våra hundskattemärken, men hundskatt hade

man väl inte 1738. Däremot massor av andra skatter. Sviterna av de danska krigerna och Karl XII:s krig satt i. Visserligen var Freden i Roskilde 1658, men försvenskningen gick långsamt och så sent som 1710 slogs svenskar och danskar i Helsingborg.

Gösta Johannesson skriver så här i *Skånes Historia*: Först och främst skulle borgarna betala skatt till Staden, så att stadens betjänter kunde avlönas och dess rådhus och andra offentliga byggnader underhållas. De

var skyldiga att ta emot militär inkvartering i sina hus eller i dess ställe betala en avgift, att delta i de kostnaderna för de båtsmän som staden skulle ställa upp åt kronan, och att delta i kostnaderna för vakthållningen nattetid i staden.

Exakt vad märket har använts till, vet jag inte, men säkerligen är det någon form av skattemärke. Bevis på att man hade erlagt en särskild skatt.

Vänlig hälsning

Kurt Hallström, Malmö

LUNDS MYNTHANDEL

KÖPER och SÄLJER
BYTER och VÄRDERAR

MYNT och SEDLAR
TILLBEHÖR och LITTERATUR

GRATIS LAGERLISTA
(uppgiv samlarområde)

Klostergatan 5, 222 22 LUND
Tel 046-14 43 69

Prenumerera på
årssetet och jubileumsmünt
från Norge, Danmark och Finland
genom oss.

Även utgåvor från hela världen.
Sedlar. Polletter.

Listor skickas gratis.

NORRTÄLJE MYNT AB

Box 4, 761 21 Norrtälje
Tel. 0176 - 168 26, Fax 0176-168 56

FÖRENINGAR

Värends Numismatiska Förening

och

Smålands Museum

arrangerar

MYNTMÄSSA

med föreläsning

PLÅTMYNTEN

I SVERIGES HISTORIA

Loshultskuppen och andra
dramatiska händelser

av

Lars Thor, förest Växiö gymnasii
myntkabinett, Bertel Tingström, fil dr.

MYNTHANDLARE
UTSTÄLLNINGAR
SERVERING

Lördag 28 september 11.00 - 16.00
Smålands museum.

Myntklubben Skilling Banco

12/9 Håkan Widjestränd: *Gustav II
Adolfs kopparklippningar*.

Höstresans mål och tidpunkt bestäms.
Intresseanmälan till Roger Lind, tel. 013-
12 22 62.

6/10 Antik och samlarmässa i Cupolen,
Linköping, kl. 10.00-15.30. Entré: 20 kr.
Samlarklubben Hans Brask arrangerar.

10/10 Per-Göran Carlsson: *Svensk numismatisk litteratur - ett samlarperspektiv*.

Myntauktion. Tid och plats bestäms
vid septembermötet. Om du vill lämna in
mynt till auktionen kontakta Mikael Persson,
tel. 013-31 20 82.

14/11 Köp, byt och sälj. Medtag mynt för
byte eller försäljning.

12/12 Christian Hamrin: *Präglingsavvikelser*. Efter mötet äter vi julbord.

Möteslokal: Huvudbiblioteket, Humbergsg 8, Linköping, Lindblomsrummet, 1 tr. Kl. 18.30-21.00.

PRESSKLIPP

Bonde hittade tusenårig kedja

En över tusen år gammal silverskatt har påträffats i Finland. En jordbrukare i Kylmäkoski hittade under vårplöjningen en silverkedja prydd med sällsynta bysantinska mynt.

Kedjan är sannolikt gjord på 1000-talet. Den är 50 centimeter lång och består av flätade silvertrådar samt 17 bysantinska, arabiska och anglosaxiska mynt från slutet av 900-talet och 1000-talet.

(TT-FNB)

UTSTÄLLNING

British Museum bygger ny myntutställning

Det ligger i tiden att förnya de gamla myntutställningarna. I British Museum har man sedan många år haft en mindre myntutställning som framför allt visat grekiska och romerska mynt. Uppläggningsen var mycket traditionell. Nu skall man emellertid bygga en ny. Att de både kan och har roliga idéer har de redan tidigare visat med utställningen "Money" 1986.

På grund av arbetet med utställningen tvingas Department of Coins and Medals minska på servicen till allmänheten. Detta läge varar mellan 1/10-1996 - 31/12-1997. Det s.k. HSBC Money Gallery öppnar i januari 1997.

BYTESKONTAKT

Jag önskar byta moderna mynt och sedlar, frimärken och telefonkort. Jag skriver på italienska och engelska.

Giovanni Bellotti

Caella Postale 71
I-27100 Pavia
Italien

AUKTIONER

SVENSKA

November 16-17 Stockholm, B. Ahlström
28 Stockholm,
Svenska Numismatiska
Föreningen

UTLÄNDSKA

September 5 Hong-Kong, Taisei-Baldwin-Gillio
5-6 München, Partin
16-18 Basel, Münzen und Medaillen
18 Los Angeles, Gillio
19 Basel, Münzen und Medaillen
21 Long Beach, Ponterio
21 Brüssel, Elsen
25-28 München, Hirsch
30 New York, Bowers & Merena

Oktober 1-2 New York, Bowers & Merena
3 London, Spink
4 Oslo, Oslo Mynthandel
7-8 London, Baldwin
8 London, Spinks
8-10 Osnabrück, Künker
9-10 London, Spink
14-16 München, Giessener Münzhandlung
17-18 München, Partin
21-22 Zürich, Leu Numismatik
23-24 Zürich, Hess-Divo
24-25 Zürich, NAC
28-29 Zürich, Sternberg
30 Wien, Spink
30-31 Frankfurt, Peus

MÄSSOR

UTLÄNDSKA

Oktober 12-13 London, Coinex

November 26-27 Zürich, International Zurich Coin Convention

KÖPER - SÄLJER - VÄRDERAR ARRANGERAR KVALITETSAUKTIONER

Inlämningar mottages under hela året! Låga provisioner!
Snabba redovisningar!

ANTIKÖREN MYNTHANDEL

Stureplatsen 1, 411 39 Göteborg
Tel & Fax 031-18 39 60

PERSONALIA

Byte i Avesta Myntmuseum

Fil. dr Bertel Tingström lämnade våren 1996 posten som rådgivare till Nordstjernan AB och därmed Avesta Myntmuseum. Ny rådgivare är I: e antikvarie Ian Wiséhn, Stockholm.

Bertel Tingström har gjort många märkvärdiga saker inom det numismatiska området. Han blev känd hos svenska folket genom sin seger i 10.000-kronorsfrågan 1961 i numismatik. Bertel Tingström skrev den viktiga *Svensk numismatisk uppslagsbok* 1963 (boken har utkommit i 3 upplagor). År 1984 disputerade han i Uppsala med avhandlingen *Sveriges plåtmynt 1644-1776. En undersökning av plåtmyntens roll som betalningsmedel*. Ett par år senare (1986) utkom *Plate Money. The world's largest currency*. Nu senast har Bertel Tingström skrivit boken *Avesta Myntmuseum* som ingår i Svenska Numismatiska Föreningens skriftserie *Numismatiska Meddelanden* (1995).

Det mest fantastiska som Bertel Tingström gjort måste vara planläggningen och byggandet av Avesta Myntmuseum. De första tankarna om ett museum kom från Johnson-koncernen 1979. Med stor kraft och initiativförmåga slutförde Tingström byggandet av det nya museet fram till den kungliga invigningen 14 september 1983. Därpå följde den långa perioden som rådgivare till Nordstjernan AB.

Vad skall Bertel Tingström hitta på i framtiden? Till en början kommer kontakterna mellan honom och Avesta Myntmuseum att fortsätta. I höst fortsätter han med forskningarna kring det stora plåtmyntfyndet i Sydafrika. Därefter vet man aldrig vad det kan bli!

Den nye rådgivaren, Ian Wiséhn, kom till Kungl. Myntkabinettet 1980 som amanuens. I dag är han dess ställföreträdande chef samt ansvarig för de nya utställningarna vid Slottsbacken 6.

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGENS MEDLEMSNÅL

kan rekvideras från kansliet!
Pris: 35 kr + porto

NUMISMATISK

LEKSIKON

PETER FLENSBORG

Dansk Numismatisk Forening

NETOP UDKOMMET

Peter Flensborg
Numismatisk Leksikon
ISBN 87-88385-02-7

Bogen indeholder på 416 sider mere end 3.500 opslagsord, hvor teksten giver faktuelle oplysninger om de enkelte emner. Teksten suppleres af ca. 480 illustrationer.

Bogen er indbundet og koster 190,00 kroner inklusive moms, men eksklusive forsendelse.
Forsendelse af én bog koster: Danmark 35,00 kroner. Sverige, Island og Tyskland 80,00 kroner. Norge og Finland 90,00 kroner.

Bestil bogen ved at sende bestillingskuponen til:
DANSK NUMISMATISK FORENING
c/o Bent Petersen
Gl. Landevej 19
2620 Albertslund
Tlf. 43 96 82 10

Bestillingskupon

Hermed bestiller jeg _____ stk. Numismatisk Leksikon á 190,00 kroner inklusive moms, men eksklusive forsendelse.

Navn: _____

Adresse: _____

Post nr.: _____ By: _____

Tlf. nr.: _____

Mynt till salu

Gustav Wasa: Örtug 1530, Sm.61a	1+	1.500:-
Karl IX: Öre 1610 Gbg, Sm. 84	1/1+	650:-
Johan av Ö: Öre uå, Sm 4a	1/1+	600:-
Gust. II A: Öre 1617, välprägl.	1	275:-
Kristina: 2 mark 1650, små repor	1/1+	1.250:-
Kristina: Öre 1646	1+/01	2.500:-
Karl XI: 2 öre 1667	1+/01	650:-
Fredrik I : 5 öre 1722 LC	01	1.200:-
Karl XIII: 1/3 Rdr 1813, välpräg.	1+	2.250:-
Oskar I: Provmynt Sm. 172	01/0	2.500:-
Algeria: 1/8 Budju Ah.1237, Km 74	01	200:-
Danish India: Kas 1692, Km 120	1/1+	250:-
Danish India: Kas uå, Km. 122	1	300:-
Gr Britain: 1 1/2 Pence 1836, Km. 719	1+	40:-
Gr Britain: 2 pence 1784, Km. 595	1+	75:-
Gibraltar: 1 quart 1842/0, Km.2	1+	225:-
Palestine: 100 mils 1942, Km. 7	1+/01	125:-
New Guinea (Br.): Penny 1936, Km.6	unc.	45:-
Oman/Muscat&O:1/4Anna Ah.1311,Km.2	1/1+	250:-
Poland: 6 grozy 1755, C. 8 svagpr.	01/0	300:-
Tanzania (Germ): Pesa 1890, Km.1	unc.	175:-
Vatican st: 1/2 grosso 1675, Km. 357	1+	300:-

Vi utger lagerlistor

HB MYNTINVEST CORONA

Ö. STORGATAN 20
611 34 NYKÖPING
TEL. 0155-28 63 25 FAX. 0155-28 63 25

SVENSK

NUMISMATISK TIDSKRIFT

har en upplaga på 1.400 ex.
Ca 1/10 av dessa når utanför Sveriges gränser
– Norden, Europa, USA.
Tidningen kommer ut med 8 nr per år:
första veckan i
februari – maj, september – december.

Våra annonspriser är jämförelsevis låga.
För annonsering kontakta Kjell Holmberg,
tel 018-38 23 47 (kvällstid och helger).

Prisexempel:

1/1 sida (151 × 214 mm)	1.800:-
2:a omslagssidan	2.200:-
4:e omslagssidan	2.500:-
1/2 sida (151 × 105 mm)	1.000:-
1/4 sida (72 × 105 mm)	500:-
1/6 sida (47 × 105 mm)	350:-
1/12 sida (47 × 50 mm)	175:-

Sista materialdag: Den 1:a i månaden före utgivning.
Heloriginal eller manus och gärna skiss
sändes till Kjell Holmberg efter överenskommelse.

Annonser som ej är förenliga med
SNF:s, FIDEM:s och AINP:s etik avböjs.

Vår butik har stängt –

*vi övergår till
postorderverksamhet*

Vi kommer att utsända en lagerkatalog
med ett rikt urval av vackra och sällsynta svenska mynt
under hösten.

MYNT GALLERIET

Box 7049 • 103 86 Stockholm • Tel. 08-611 33 88. • Fax 08-611 25 11.

Vi har för närvarande ett rikhaltigt lager av svenska mynt.
Välkomna in på Karlavägen 46, kanske finns det något som just Du söker.
Här följer tio exempel:

1 öre 1628 Arboga 2.250:–	Rdr 1654 13.500:–	1 öre 1856 3.000:–
Rdr 1707 eget hår 9.500:–	Rdr 1727 dubbel- porträtt 5.500:–	8 mark 1670 6.500:–
4 mark 1720 12.000:–	1/3 rdr 1800 5.500:–	1/6 rdr 1828 refflad rand 7.000:–
2 kr 1900 4.000:–		2 öre 1873 1.000:–

Välkomna!

Hans Hirsch

Ulf Nordlind

Ulf Nordlinds Mynthandel AB
Karlavägen 46, Box 5132
102 43 Stockholm
Tel. 08/662 62 61 Fax 08/661 62 13

Av Stockholms Handelskammare förordnad besiktningsman

... Se själv vad marknaden betalar för edra egna mynt ...

Svenska Myntpris-Årsboken 1995/96

Klubbade priser från offentliga auktioner
1994 + 1995

7.000 auktionspriser på mynt från
Sverige 1521-1995, Reval, Riga, Livland, Elbing, Thorn, Pommern, Stralsund,
Wismar, Bremen & Verden, Mainz, Nürnberg och andra besittningsmynt
1561-1721-1815-1903

Dansk-Norska Myntpris-Årsboken 1995/96

Klubbade priser från offentliga auktioner
1994 + 1995

7.000 auktionspriser på mynt från
Danmark 1448-1995, Trankebar 1620-1845, Slesvig-Holsten 1514-1864,
Norge 1483-1814, Danska West Indien 1740-1917, danska kungar i Sverige
1449-1565

I Tyskland har samlarna i 20 år kunnat slå upp marknadspriserna i *Deutsches Münzpreis-Jahrbuch* (första upplagan 1976) med ca. 30.000 klubbade priser i varje årsbok från tyska/schweiziska/österrikiska/polska/svenska auktioner. Årsböckerna om tyska mynt är utgivna av Tyra Gräfin Klenau, O.P.Wentzlaff och senast Kazimir Wonsik (1995: pris DEM 185).

Nu får skandinaviska samlare samma möjlighet med de två nya priskatalogerna: *Svenska Myntpris-Årsboken 1995/96* och *Dansk-Norsk Myntpris-Årbok 1995/96*

Klubbade priser för 7.000 svenska auktionsobjekt salubjudna på 37 offentliga auktioner under 1994 + 1995.

Klubbade priser för 7.000 dansk-norska auktionsobjekt salubjudna på 34 offentliga auktioner under 1994 + 1995.

Svenska Myntpris-Årsboken 1995/96

Dansk-Norsk Myntpris-Årsboken 1995/96

Vägledande försäljningspris fastställt till SEK 350/DKK 300 pr. bok. Böckerna är inbundna i A5-format. Varje bok är på över 200 sidor.

Köp böckerna hos eder mynthandlare eller få dem med posten genom att betala DKK 300 per bok + försändelse DKK 50 till danskt postgirokonto 074-5065 eller skicka beloppet i en check till Grelbers Forlagsekspedition, Drejøgade 26 F 501, DK-2100 København Ø. Danmark.